

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Επιμέλεια: Χλόη Μπάλλα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

HARVEY YUNIS

Η ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΗ ΡΗΤΟΡΙΚΗ
ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΕΙΑ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΕΣ του εξετάζουν το πώς πρέπει να ζει κανείς (352d). Όπως αρμόζει σε ένα φιλοσοφικό έργο, ο Σωκράτης απαντάει στο ερώτημα με επιχειρήματα που προορίζονται να είναι πειστικά εξαιτίας των επαγωγικών και λογικών ιδιοτήτων τους. Οι χαρακτήρες στον διάλογο επιδεικνύουν μεγάλο ενδιαφέρον για το ερώτημα και για τα επιχειρήματα που χρησιμοποιήθηκαν, γιατί διακρίνουν πως ό,τι λέγεται σχετικά με αυτό θα έχει σημασία και μπορεί να καθορίσει αρκετά το πώς ζουν τις δικές τους ζωές (621c). Πώς αντιδρά στα επιχειρήματα του Σωκράτη όποιος έρχεται αντιμέτωπος με την Πολιτεία; Όσοι μελετούν την Πολιτεία είναι ελεύθεροι να εξετάζουν τα επιχειρήματα του Σωκράτη χωρίς να νιώθουν ότι αυτά τα επιχειρήματα μπορεί να έχουν οποιαδήποτε επίδραση στο πώς θα ζήσουν τις ζωές τους. Η επιλογή αυτή δημιουργείται από την αυτονομία της ανάγνωσης, και στηρίζεται από την πρακτική του κλάδου της ακαδημαϊκής φιλοσοφίας, η οποία πράγματι απαιτεί την εξέταση των επιχειρημάτων, αλλά όχι την εφαρμογή των αποτελεσμάτων αυτής της εξέτασης στη ζωή. Μέσα από τη μακροχρόνια πρακτική αποδεικνύεται εφικτό και συχνά διανοητικά ωφέλιμο ο βίος και η μελέτη του να αντιμετωπίζονται χωριστά.

Σε αυτή την εργασία θα ήθελα να υποστηρίξω ότι ο σκοπός του Πλάτωνα ως συγγραφέα φιλοσοφικών κειμένων δεν ήταν

απλώς να παρουσιάζει πειστικά επιχειρήματα για το πώς πρέπει να ζει κανείς, αλλά να τα παρουσιάζει έτσι ώστε ο αναγνώστης να πείθεται από αυτά τόσο, ώστε να επιλέγει να ζει με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Η ιδέα δεν είναι εξ ολοκλήρου πρωτότυπη. Το επιτακτικό ύφος στη γραφή του Πλάτωνα έχει γίνει φανερό από καιρό σε πολλούς αναγνώστες του. Αλλά σε μια περίοδο κατά την οποία η γραφή και η ανάγνωση έχουν πολλούς και ποικιλόμορφους σκοπούς και οι ακαδημαϊκές συνήθειες είναι περιχαρακωμένες, αξίζει να μελετηθεί εκ νέου η πρακτική του Πλάτωνα ως συγγραφέα φιλοσοφικών κειμένων.

Στην πορεία της συζήτησης που αφηγείται ο Σωκράτης στην *Πολιτεία*, οι δύο κύριοι συνομιλητές του, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος, υφίστανται μια αλλαγή. Η αλλαγή αυτή συμβαίνει κατά τρεις στενά αλληλένδετες απόψεις.

Πρώτον, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος αλλάζουν σχετικά με τις απόψεις τους για τη δικαιοσύνη. Στην αρχή της *Πολιτείας*, ούτε ο Γλαύκων ούτε ο Αδείμαντος δεν συμμερίζονται την άποψη του Θρασύμαχου ότι το να είσαι άδικος αποδίδει, και κλίνουν προς την άποψη του Σωκράτη, που είναι ότι αυτό που αποδίδει είναι το να είσαι δίκαιος. Δεν πείθονται όμως ως προς το ότι ο Σωκράτης πράγματι έχει ανατρέψει τον Θρασύμαχο στο πρώτο βιβλίο και, παρά τις κλίσεις τους, δεν είναι εντελώς πεισμένοι ότι ο Σωκράτης έχει δίκιο σχετικά με τη δικαιοσύνη και ο Θρασύμαχος άδικο. Καθώς επιθυμεί ένα επιχείρημα υπέρ της δικαιοσύνης που θα απομακρύνει κάθε αμφιβολία για την απόλυτη ωφέλειά της, ο Γλαύκων εύγλωττα παρουσιάζει το χειρότερο υποθετικό σενάριο, το οποίο αντιπαραθέτει τις ζωές δύο ανθρώπων (385b-362c). Ο ένας είναι δίκαιος, αλλά στερείται όλα τα αγαθά αυτού του κόσμου, ενώ επιφορτίζεται με όλα τα κακά. Ο άλλος άνθρωπος είναι άδικος, αλλά απολαμβάνει όλα τα αγαθά αυτού του κόσμου και κανένα από τα κακά. Ο Αδείμαντος προσθέτει τον όρο ότι και για τους δύο ανθρώπους οι αμοιβές και οι τιμωρίες των θεών και των άλλων ανθρώπων πρόκειται να αγνοηθούν (363a-368c). Εάν ο Σωκράτης μπορέσει να δείξει ότι ο δίκαιος άντρας είναι σε καλύτερη θέση από τον άδικο, θα έχει αποδείξει ότι το να

είσαι δίκαιος πάντα αποδίδει, ανεξάρτητα από τα φαινόμενα και τις συνέπειες.

Η απάντηση του Σωκράτη στην πρόκληση που τέθηκε από τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο, η οποία εκτείνεται μέχρι το τέλος του ένατου βιβλίου, είναι επιτυχημένη: τα δυο αδέρφια καθοδηγούνται μέσα ακριβώς από το είδος του επιχειρήματος για τη δικαιοσύνη που επιθυμούν να ακούσουν, και αναγνωρίζουν ότι ο Σωκράτης έχει παρουσιάσει πειστικά την ανάλυση που ζήτησαν (580b-d, 588b-592b). Αναφορικά με την άποψή τους για τη δικαιοσύνη, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος αλλάζουν: προηγουμένως δεν ήταν σίγουροι ότι πάντα και κάτω από όλες τις συνθήκες το να είσαι δίκαιος αποδίδει, αλλά τώρα, σαν αποτέλεσμα του επιχειρήματος του Σωκράτη, είναι βέβαιοι ότι το να είσαι δίκαιος πάντα αποδίδει.

Δεύτερον, η αλλαγή του Γλαύκωνα και του Αδείμαντου όσον αφορά τις απόψεις τους για τη δικαιοσύνη μπορεί να αποδοθεί σε μια αλλαγή στις αξίες τους — η οποία είναι και η ουσία του επιχειρήματος της *Πολιτείας*. Για να κατασκευάσει το επιχειρήμα του για τη δικαιοσύνη προς απάντηση στην πρόκληση του Γλαύκωνα, ο Σωκράτης αναλαμβάνει να δείξει τι είναι η δικαιοσύνη αυτή καθεαυτή ανεξάρτητα από το πώς αντιμετωπίζεται ή τι επακόλουθα συνεπάγεται (385b). Μόνο αν η δικαιοσύνη ιδωθεί έτσι απογυμνωμένη και απομονωμένη από την καλή φήμη στην οποία γενικά βασίζεται, θα είναι δυνατό να αποδείξει ότι είναι ένα αγαθό που από μόνο του υπερέχει όλων των άλλων. Ο Σωκράτης διαφωνεί με το ότι η δικαιοσύνη είναι μία κατάσταση της ψυχής παραπλήσια με την υγεία του σώματος. Είναι η κατάσταση στην οποία όλα τα μέρη της ψυχής επιτελούν τη σωστή λειτουργία τους και η ψυχή ως σύνολο λειτουργεί με τον δικό της σωστό τρόπο (τέταρτο βιβλίο). Στη συνέχεια ο Σωκράτης δείχνει ότι το αγαθό που αποτελεί την αρετή της ψυχής υπερέχει από μόνο του σε σχέση με όλα τα άλλα αγαθά (όγδοο και ένατο βιβλίο).

Από την αρχή τα δύο αδέρφια έκλιναν υπέρ της δικαιοσύνης και δεν διακατέχονταν από υπερβολικό πάθος για τα εγκόσμια, υλικά και συμβατικά αγαθά. Δεν πρέπει επομένως να υποθέσου-

με ότι κατά τη διάρκεια της Πολιτείας ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος υφίστανται μια ολοκληρωτική αλλαγή στις αξίες τους, ούτε ότι η αλλαγή στις απόψεις τους για τη δικαιοσύνη ήταν ουσιαστικά ζήτημα βαθμού. Οι αξίες τους όμως όντως άλλαξαν σε κάποιον βαθμό και προς συγκεκριμένη κατεύθυνση. Ενώ προηγουμένως ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος δεν ήταν πεισμένοι ότι το αγαθό της ψυχής ήταν απολύτως ανώτερο σε σχέση με όλα τα άλλα αγαθά, έμαθαν από το επιχείρημα του Σωκράτη ότι το αγαθό της ψυχής είναι τέτοιο, που σε σύγκριση μαζί του όλα τα άλλα αγαθά πρέπει πάντοτε να θεωρούνται κατώτερα. Έμαθαν να αξιολογούν την ψυχή περισσότερο από ό,τι πριν και να αξιολογούν λιγότερο τα εγκόσμια, υλικά και συμβατικά αγαθά.

Τρίτον, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος είναι στην πραγματικότητα φανταστικοί χαρακτήρες της λογοτεχνίας, άρα ως έναν βαθμό δεν έχει νόημα να μιλάμε για τις ζωές αυτών των χαρακτήρων έξω από αυτό που αντιπροσωπεύουν στην Πολιτεία.¹ Όμως αυτό το λογοτεχνικό έργο απέχει πολύ από το να είναι φανταστικό και κατέχει αληθοφάνεια σε ασυνήθιστο βαθμό: ο φανταστικός κόσμος που δημιουργήθηκε από τον συγγραφέα αντιστοιχεί με παραστατική λεπτομέρεια στον πραγματικό κόσμο, που κατοικούν ο συγγραφέας και ο αναγνώστης. Αυτή η αληθοφάνεια είναι προϊόν της τέχνης του Πλάτωνα.² Με την πράξη της φαντα-

1 Όπως ο Σωκράτης, ο Θρασύμαχος και οι υπόλοιποι χαρακτήρες στην Πολιτεία, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος ήταν ιστορικά πρόσωπα στην πραγματικότητα ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος ήταν αδερφοί του Πλάτωνα. Η επισήμανση του ζητήματος εδώ αφορά μόνο το πώς ο Πλάτων τους παρουσιάζει στον διάλογο· βλ. G. R. F. Ferrari, *City and Soul in Plato's Republic* (Sankt Augustin, 2003), 11-36.

2 Το ρεαλιστικό ύφος του διαλόγου έχει ως συνέπεια να παρασύρει τους αναγνώστες, ανάμεσα σε αυτούς και κάποιους αρχαίους και σύγχρονους μελετητές, να υποθέσουν ότι ο Σωκράτης που παρουσιάζει ο Πλάτων στους διάλογους του είναι μια ιστορικά αξιόπιστη περιγραφή του πραγματικού Σωκράτη και των απόψεών του. Παρά την αξιοσημείωτη προσπάθεια και την πρωτοτυπία από πλευράς των οπαδών της, αυτή η υπόθεση ποτέ δεν έχει αποδειχθεί πειστικά και καμία συγκεκριμένη εκδοχή της δεν έχει κερδίσει ποτέ κάτι περισσότερο από μια πρόσκαιρη

σίας που εγκαινιάζει ο συγγραφέας, ο αναγνώστης ενθαρρύνεται να υποθέσει πως ως αποτέλεσμα της αλλαγής στις αξίες και στις απόψεις τους για τη δικαιοσύνη, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος θα φροντίσουν τώρα να κάνουν τις επιλογές τους μόνο στη βάση της δικαιοσύνης, και θα παραβλέψουν τις συνέπειες και τα άλλα χαρακτηριστικά των πράξεών τους. Σύμφωνα με τη μυθική ιστορία του Ηρόδωτα για τις επιλογές και τα πεπρωμένα, που κλείνει την Πολιτεία και περιγράφει το όφελος του να βασιζόμαστε τις επιλογές αποκλειστικά στη δικαιοσύνη (614b-621b), ο αναγνώστης επίσης ενθαρρύνεται να υποθέσει ότι ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος είναι τώρα, στο τέλος της Πολιτείας, στην καινούρια τους, αλλαγμένη κατάσταση, καλύτερα από ό,τι ήταν στην αρχή.

Ο κυρίαρχος σκοπός του Πλάτωνα όταν έγραψε την Πολιτεία ήταν να προκαλέσει μία αλλαγή στους αναγνώστες του παρόμοια με την αλλαγή που υφίστανται ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος στα χέρια του Σωκράτη στον φανταστικό κόσμο του διαλόγου. Αυτός ο σκοπός μπορεί να συνοψιστεί στη λέξη «προτρεπτικός», από το αρχαίο ελληνικό *προτρέπειν*, το οποίο σημαίνει «τρέπω (κάποιον) προς τα εμπρός», άρα «παρακινώ», «παροτρύνω», «ενθαρρύνω». Ο Πλάτων χρησιμοποιεί λογοτεχνία, που για την περίπτωση του περιλαμβάνει το φιλοσοφικό επιχείρημα, χωρίς ωστόσο να περιορίζεται σε αυτό, προκειμένου να ωθήσει τον αναγνώστη του προς μια μεγαλύτερη ετοιμότητα να υιοθετήσει έναν δίκαιο τρόπο ζωής. Η πλήρης απόκτηση της αρετής συνεπάγεται μακρά και περίπλοκη εκπαίδευση, όπως φαίνεται, για παράδειγμα, στην περιγραφή της εκπαίδευσης των φιλοσόφων (έκτο και έβδομο βιβλίο). Ο προτρεπτικός λόγος δεν είναι εκπαιδευτικός λόγος στο σύνολό του και από μόνος του δεν επιφέρει εκπαίδευση στην αρετή· αντίθετα, απευθύνεται στα αρχικά ή προπαρασκευαστικά στάδια της εκπαίδευσης. Σκοπεύει στην απόκτηση της εκπαίδευ-

υποστήριξη της κοινότητας των μελετητών· βλ. D. Nails, *Agora, Academy, and the Conduct of Philosophy* (Dordrecht, 1995). Για τη δημιουργία του λογοτεχνικού Σωκράτη από τον Πλάτωνα, βλ. A. N. Michelini, «Plato's Socratic Mask», στο A. N. Michelini, επιμ., *Plato as Author: The Rhetoric of Philosophy*, *Cincinnati Classical Studies* 8 (Leiden, 2003), 45-65.

σης βαθμιαία, στο να μεταστρέψει δηλαδή τον αναγνώστη ή τον ακροατή, να τον ωθήσει στη σωστή κατεύθυνση και να καταστήσει την κατάκτηση της αρετής προτεραιότητα ύψιστης σημασίας.

«Προτρεπτικός» δεν είναι η ονομασία ενός συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους του τέταρτου αιώνα στην Ελλάδα, παρά το γεγονός ότι οι κατ' εξοχήν λόγοι του τέταρτου αιώνα παραπέμπουν ρητά στην προτρεπτική τους λειτουργία. Αντίθετα, ο προτρεπτικός παραπέμπει σε μια λειτουργία του λόγου χωρίς να προσηλώνεται στη μορφή με την οποία έχει σχηματιστεί αυτός ο λόγος. Ο προτρεπτικός είναι ρητός, όταν ο συγγραφέας ή ο ομιλητής απευθύνεται στον αποδέκτη του λόγου του και αποκαλύπτει κατηγορηματικά τον προτρεπτικό του σκοπό. Αυτό συμβαίνει, για παράδειγμα, στην επιστολή του Ισοκράτη *Προς Φίλιππον*, που προτρέπει τον Φίλιππο να οδηγήσει μια πανελλαδική εκστρατεία εναντίον των Περσών (*προτρέπειν*, 5.17, 116)· στον *Ευθύδημο* του Πλάτωνα, όπου ο Σωκράτης αποδεικνύει πώς θα ήταν κατά την άποψή του μια προτροπή επιδίωξης της σοφίας και της αρετής (*προτρεπτικοί λόγοι*, 282d), και στον *Προτρεπτικό* του Αριστοτέλη, ένα χαμένο έργο που απευθυνόταν στον Θεμισώνα, βασιλιά της Κύπρου, προτρέποντάς τον να ασχοληθεί με τη φιλοσοφία. Στην *Πολιτεία* η λειτουργία της προτροπής είναι υπόρρητη, γιατί ο συγγραφέας ποτέ δεν απευθύνεται στον αναγνώστη με τη δική του φωνή και ποτέ δεν λέει ποιος είναι ο σκοπός του.³

3 Βλ. S. R. Slings, επιμ., *Plato: Clitophon* (Cambridge, 1999), σελ. 58-164, για μία ανασκόπηση του προτρεπτικού λόγου στην ελληνική λογοτεχνία του τέταρτου αιώνα. Για τον προτρεπτικό λόγο στον Πλάτωνα βλ. K. Gaiser, *Protreptik und Paränese bei Platon* (Στουτγάρδη, 1959)· A. J. Festugière, *Les trois "protreptiques" de Platon. Euthydème, Phédon, Epinomis* (Παρίσι, 1973)· R. L. Gallagher, «Protreptic Aims of Plato's *Republic*», *Ancient Philosophy* 24 (2004): 293-319. Για τον *Προτρεπτικό* του Αριστοτέλη, βλ. I. Düring, *Aristotle's Protrepticus: An Attempt at Reconstruction* (Göteborg, 1961). Μόνον μετά την κλασική περίοδο ο προτρεπτικός αναγνωρίστηκε ως λογοτεχνικό είδος που προτρέπει τον αναγνώστη να ασχολείται με τη φιλοσοφία, όπως ο *Προτρεπτικός* του Ιάμβλιχου (τέλη 3ου, αρχές 4ου αιώνα μ.Χ.), ή με κάποια άλλη επίσημη εκπαίδευση, όπως ο *Προτρεπτικός* του Γαληνού (2ος αιώνας μ.Χ.), μια παρότρυνση να σπουδάσει κανείς ιατρική.

Το υπόλοιπο αυτής της εργασίας είναι χωρισμένο σε τέσσερις ενότητες. Πρώτον, τι σήμαινε για τον Πλάτωνα να γράφει λογοτεχνία η οποία σκόπευε να αλλάξει τις αξίες και τις απόψεις των αναγνωστών του για τη δικαιοσύνη, και ποιες ήταν οι παράμετροι και οι προκείμενες που έκαναν αυτό το προτρεπτικό λογοτεχνικό έργο άξιο να επιχειρηθεί; Δεύτερον, ποιο ήταν το κοινό του Πλάτωνα στην Πολιτεία; Τρίτον, πώς η άποψη της Πολιτείας ως προτρεπτικού εναρμονίζεται με τις απόψεις του Πλάτωνα για τον πολιτικό και φιλοσοφικό λόγο; Τέταρτον, πώς ο προτρεπτικός σκοπός του Πλάτωνα αντανακλάται στο κείμενο και στο επίχειρμα της Πολιτείας;

*Ι. Ποιες ήταν οι παράμετροι και οι προκείμενες
του προτρεπτικού εγχειρήματος του Πλάτωνα;*

Η αλλαγή που επιχειρήσε να επιφέρει ο Πλάτων στους αναγνώστες του δεν μπορεί να είναι τόσο συγκεκριμένη όσο αυτή που περιγράφεται ότι υφίστανται ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος. Παρόλο που οι φανταστικοί χαρακτήρες έχουν ορισμένες, καλά σκιαγραφημένες απόψεις στην αρχή του έργου και ως το τέλος παραδέχονται τις συγκεκριμένες νέες θέσεις τους, οι αναγνώστες στην πραγματική ζωή θα έρχονταν σε επαφή με την Πολιτεία έχοντας ποικιλία απόψεων για τη δικαιοσύνη και την ψυχή, και επίσης θα διέφερε το πόσο η εμπειρία της ανάγνωσης της Πολιτείας θα μπορούσε να τους μετακινήσει πιο κοντά στη θέση του Σωκράτη. Αυτή όμως η αναπόφευκτη ποικιλία απόψεων ενός άγνωστου αναγνωστικού κοινού δεν είχε πρακτικό αποτέλεσμα για τον Πλάτωνα.

Ο Πλάτων θα μπορούσε να βασιστεί στο γεγονός ότι, τουλάχιστον έξω από τον δικό του κύκλο, κανένας πιθανός αναγνώστης της Πολιτείας δεν είχε τόσο ακλόνητη γνώμη για την απόλυτη χρησιμότητα της δικαιοσύνης, όσο αυτή που διασφαλίζει ο Σωκράτης στον Γλαύκωνα και στον Αδείμαντο στη διάρκεια της Πολιτείας. Ο Γλαύκων, ο οποίος είναι καλά ενημερωμένος, ισχυ-

ρίζεται ότι ποτέ πριν δεν έχει ακούσει τέτοιο επιχείρημα (358d). Εάν όμως υπήρχε τέτοιος αναγνώστης, γι' αυτόν η Πολιτεία θα ήταν απλώς περιττή. Αντιθέτως, ο Πλάτων απευθυνόταν σε αναγνώστες οι οποίοι —για οποιονδήποτε λόγο— δεν ήταν πλήρως πεισμένοι ότι η δικαιοσύνη ήταν πάντα πιο επωφελής από την αδικία, και αυτή η κατηγορία περιελάμβανε σχεδόν τον καθένα. Όταν ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος θέτουν την πρόκλησή τους στον Σωκράτη στο δεύτερο βιβλίο, διατυπώνουν μια ακραία περίπτωση: συγκρίνουν τη δικαιοσύνη με οποιαδήποτε άλλα αγαθά μπορεί κανείς να συλλάβει και δεν προϋποθέτουν ότι οποιαδήποτε συγκεκριμένη αντίρρηση στη δικαιοσύνη είναι περισσότερο πειστική από οποιαδήποτε άλλη. Το αποτέλεσμα είναι πως ο καθένας που διατηρεί οποιαδήποτε αμφιβολία για την απόλυτη ωφελιμότητα της δικαιοσύνης μπορεί να προσβλέπει στην απάντηση του Σωκράτη ως δυνητική απάντηση στο δικό του ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη δικαιοσύνη. Ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος εκπροσωπούν τον εαυτό τους και όλους τους αναγνώστες που, όπως και οι ίδιοι, είναι καλοπροαίρετοι και πνευματικά ειλικρινείς μελετητές της αξίας της δικαιοσύνης. Εκπροσωπούν τον Θρασύμαχο, τον επαγγελματία σοφιστή, που απορρίπτει τη δικαιοσύνη στη βάση του ότι είναι επίφαση και από μόνη της δεν προσφέρει τίποτα στον δίκαιο άνθρωπο. Εκπροσωπούν τους ανθρώπους με συνηθισμένα πνευματικά προσόντα, που, όπως ο Κέφαλος και ο Πολέμαρχος στο πρώτο βιβλίο, τρέφουν κάποια εκτίμηση για τη δικαιοσύνη βασισμένη στην καλή της φήμη, αλλά ποτέ δεν έχουν ξεκαθαρίσει πού κατατάσσεται η δικαιοσύνη σε σύγκριση με τα άλλα αγαθά, κυρίως τα υλικά και τα κοινωνικά αγαθά που επιδιώκουν. Εκπροσωπούν ακόμη τους πολλούς, που θεωρούν τη δικαιοσύνη ως κάτι πραγματικά καλό, αλλά και ως κάτι που αποκτάται μόνο ως μέσο για την απόκτηση άλλων αγαθών, χωρίς η ίδια να έχει εγγενή αξία (358a). Συμπερασματικά, δεν υπάρχει κανείς που δεν θα μπορούσε να δει στην πρόκληση που παρουσιάζεται από τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο μια βάση για να απαντηθούν οι δισταγμοί του για τη δικαιοσύνη, όποιοι και αν είναι αυτοί. Ο Πλάτων με αυτόν τον τρόπο εξασφαλίζει ότι

σχεδόν όλοι όσοι διαβάσουν την *Πολιτεία* θα έχουν ένα σημαντικό λόγο να τη λάβουν σοβαρά υπ' όψιν τους και να παρακολουθήσουν το σχέδιό του να αλλάζει τις αξίες τους.

Ωστόσο, ο Πλάτων δεν θα μπορούσε να ελπίζει ότι θα ελέγξει το πώς οι αναγνώστες θα διαβάσουν το βιβλίο του και άρα πόσο θα τους επηρεάσει. Γνώριζε ότι, οποιοσδήποτε και αν είναι ο σκοπός του συγγραφέα όταν γράφει ένα βιβλίο, οι αναγνώστες έχουν τους δικούς τους σκοπούς, πολλοί από τους οποίους δεν μπορούν να προβλεφθούν, πόσω μάλλον να ελεγχθούν αποκλειστικά από τους συγγραφείς. Στον *Φαίδρο* ο Σωκράτης λέει (275e):

Από τη στιγμή που ένας λόγος γράφεται, ό,τι κι αν είναι, πάει παντού, τόσο σε εκείνους που τον καταλαβαίνουν, όσο και σε εκείνους που δεν έχουν καμία σχέση με αυτόν. Δεν ξέρει πώς να απευθύνεται στους σωστούς ανθρώπους και όχι στους άλλους. Και όταν τον κακομεταχειρίζονται και άδικα τον κατηγορούν, πάντα χρειάζεται τη βοήθεια του πατέρα [ενν. του συγγραφέα], γιατί ο ίδιος δεν μπορεί ούτε να αμυνθεί, ούτε να βοηθήσει τον εαυτό του.

Συνεπώς ο Πλάτων καθόλου δεν περίμενε ότι θα μπορούσε να αλλάξει τις αξίες του κάθε αναγνώστη που έπεσε στα χέρια του η *Πολιτεία* ή ότι ακόμα και οι φιλικά διακείμενοι αναγνώστες θα υιοθετούσαν αναγκαστικά τη θέση του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη και την ψυχή με τον ενθουσιασμό που επέδειξαν ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος. Όπως λέει ο Πολέμαρχος στην αρχή της *Πολιτείας* (327c): «Θα μπορούσες να μας πείσεις εάν αρνιόμαστε να ακούσουμε;»

Η κατάσταση που αντιμετώπισε ο Πλάτων ως συγγραφέας είναι ρητορική κατάσταση: απευθυνόμενος σε ένα κοινό που μελετά ένα συγκεκριμένο θέμα, επιθυμεί να αλλάξει τον τρόπο που το κοινό σκέφτεται σχετικά με αυτό το θέμα, αλλά το μόνο μέσο που διαθέτει για να το πραγματοποιήσει είναι ο πλούτος της γλώσσας. Δεδομένων των (αναπόφευκτων) περιορισμών αυτού του πλούτου, η βασική αρχή της ρητορικής τέχνης είναι να εστιάζει σε ό,τι υπόκειται στον έλεγχο του συγγραφέα —στην καλλιτε-

χνική χειραγώγηση των λογοτεχνικών πόρων— και να σηκώνει τα χέρια απέναντι στο απρόβλεπτο — στην πραγματική αντίδραση από τους πραγματικούς αναγνώστες. Θυμηθείτε τον ορισμό της ρητορικής του Αριστοτέλη, που έγινε ο κλασικός ορισμός από τότε που η ρητορική αναπτύχθηκε ως τέχνη: «Ας οριστεί η ρητορική ως η ικανότητα να βλέπουμε σε κάθε περίπτωση τι είναι αυτό που μπορεί να πείσει» (*Ρητορική* 1.2.1).⁴ Συνεπώς, η στρατηγική του Πλάτωνα ήταν να εκμεταλλευτεί τους διαθέσιμους λογοτεχνικούς πόρους έτσι ώστε ο άγνωστος αναγνώστης πιθανότατα να μετακινούσε τη θέση του για τη δικαιοσύνη και την ψυχή κατά το δυνατόν κοντά σε εκείνη του Σωκράτη. Από τη στιγμή που η λειτουργία του προτρεπτικού είναι να καθοδηγεί τον αναγνώστη ή τον ακροατή να υιοθετήσει μία στάση, ο προτρεπτικός είναι μία μορφή της ρητορικής, επειδή αναγνωρίζει έναν διαχωρισμό μεταξύ της ευθύνης του συγγραφέα ή του ρήτορα και αυτής του αναγνώστη ή του ακροατή. Ο συγγραφέας ή ο ομιλητής κάνει ό,τι μπορεί προκειμένου να οδηγήσει τον αποδέκτη κατευθείαν σε μια συγκεκριμένη πορεία, αλλά το αν εκείνος θα ακολουθήσει την καθοδήγηση που του προσφέρεται επαφίεται στον αναγνώστη ή στον ακροατή. Η προτρεπτική ρητορική εστιάζει στο να κάνει αυτή την καθοδήγηση όσο πιο ισχυρή μπορεί να γίνει, και επικεντρώνει στην επίδραση που έχει ο λόγος στον αποδέκτη του. Επιδιώκοντας όμως το έργο αυτό ως ζήτημα της τέχνης, δεν ενδιαφέρεται ουσιαστικά για την έκβαση, για το πώς δηλαδή θα ανταποκριθεί ο αναγνώστης ή ο ακροατής.

Το προτρεπτικό έργο του Πλάτωνα στην *Πολιτεία* είναι από ορισμένες απόψεις παράλληλο με το έργο που, όπως το παρουσιάζει ο Πλάτων, ανέλαβε ο Σωκράτης ανάμεσα στους συμπολίτες του Αθηναίους. Στην *Απολογία*, ο Σωκράτης περιγράφει τη φύση αυτής της φιλοσοφικής δραστηριότητας στην Αθήνα (29d-30b, μτφ. Α. Σαμαρά, με μικρές αποκλίσεις):

4 Σχετικά με τους εγγενείς σκοπούς της ρητορικής και το κύρος της ως τέχνης, βλ. E. Garver, *Aristotle's Rhetoric: An Art of Character* (Chicago, 1994), 18-51.

...δεν θα σταματήσω να φιλοσοφώ και να σας παρακινώ και να κάνω υποδείξεις σε όποιον από σας τύχει να συναντήσω, λέγοντας αυτά ακριβώς που συνηθίζω: «Άνθρωπε σπουδαίε, ενώ είσαι Αθηναίος, πολίτης μιας πόλης που φημίζεται για τη σοφία και την ισχύ της και ξεπερνά κάθε άλλη, δεν ντρέπεσαι από τη μια να πασχίζεις να αποκτήσεις όσο γίνεται περισσότερα χρήματα, φήμη και τιμές, ενώ από την άλλη για τη φρόνηση και την αλήθεια και για το πώς η ψυχή σου θα γίνει όσο το δυνατόν καλύτερη ούτε φροντίζεις ούτε μεριμνάς;»... γιατί εγώ δεν κάνω τίποτε άλλο από το να τριγυρίζω και να προσπαθώ να σας πείσω όλους, νέους και γέρους, να μη φροντίζετε πρώτα από όλα και με τόσο ζήλο για το σώμα σας και τα χρήματα, αλλά για το πώς θα κάνετε την ψυχή σας όσο το δυνατόν καλύτερη.

Είναι απίθανο η προτρεπτική δραστηριότητα του Σωκράτη να είχε μεγάλη επιτυχία στο να αλλάξει τις αξίες των συμπολιτών του. Δεν υπάρχει ένδειξη ότι μια τέτοια αλλαγή πραγματοποιήθηκε. Ήταν ακριβώς αυτή η προτρεπτική δραστηριότητα που, όπως την περιγράφει ο Πλάτων στην *Απολογία*, συνεισέφερε στην προθυμία τους να τον καταδικάσουν για ασέβεια και για διαφθορά των νέων.⁵ Επιπλέον, ο Σωκράτης επιμένει στα αγνά του κίνητρα και στην εγγενή αξία της προτρεπτικής του δραστηριότητας μεταξύ των Αθηναίων. Αυτή η δραστηριότητα λέει πως είναι «αυτά που ο Θεός διατάζει... και εγώ νομίζω ότι ποτέ δεν υπήρξε μεγαλύτερο καλό για την πόλη από τη δική μου δραστηριότητα στην υπηρεσία του θεού» (*Απολογία* 30a). Καθιστώντας τον Σωκράτη φιλοσοφικό ήρωα της πόλης, ο Πλάτων υποστήριξε την άποψη ότι, παρόλο που εκείνος μπορεί να απέτυχε στην προσπάθειά του να αλλάξει τις αξίες των συμπολιτών του, η προτρεπτική του δραστηριότητα δεν ήταν μάταιη.⁶ Συνεπώς, και

5 Πβ. ιδιαίτερα *Απολογία*, 30b: «Εάν λοιπόν διαφθείρω τους νέους με αυτό το μήνυμα, τα λόγια μου ίσως και να είναι επιβλαβή. Αλλά αν κάποιος ισχυρίζεται ότι λέω άλλα και όχι αυτά, τότε λέει ανοησίες». Για πιο ολοκληρωμένη ανάλυση, βλ. H. Yunis, *Taming Democracy: Models of Political Rhetoric in Classical Athens* (Ithaca, 1996), 153-56 M. Burnyeat, «The Impiety of Socrates», *Ancient Philosophy* 17 (1997): 1-12.

6 Μια παρόμοια τοποθέτηση απαντά στον *Γοργία*: ο Σωκράτης υποστηρίζει

το προτρεπτικό εγχείρημα του Πλάτωνα στην *Πολιτεία* δεν θα έπρεπε να κριθεί σε σχέση με την τελική επιτυχία του στο να μεταβάλει τις αξίες των αναγνωστών (η οποία σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να μετρηθεί), αλλά σε σχέση με τους στόχους, τους σκοπούς και τις μεθόδους του. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο ίδιος συνδυασμός διστακτικότητας και αποφασιστικότητας που εκφράζει ο Σωκράτης όταν συμφωνεί να απαντήσει στην πρόκληση που θέτουν ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος — «το καλύτερο λοιπόν είναι να συντρέχω τη δικαιοσύνη, έτσι όπως μπορώ» λέει ο Σωκράτης (368c)— θα χαρακτηρίσει και το έργο του Πλάτωνα ως συγγραφέα.

Παρ' όλα αυτά, είναι σημαντικό να λάβουμε υπ' όψιν μας τι είδους αλλαγή θα μπορούσε να καταγραφεί ως επιτυχία στο εγχείρημα του Πλάτωνα. Ακόμα και ο Θρασύμαχος, ο τέλειος αμοραλιστής, δείχνει ενδιαφέρον για τη συνομιλία του Σωκράτη με τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο (450 a-b), και ο Σωκράτης προσπαθεί να διατηρεί αυτό το ενδιαφέρον (498c-d). Δεν υπάρχει όμως ένδειξη ότι ο Θρασύμαχος τελικά άλλαξε και κανένας λόγος να πιστέψουμε ότι ο Πλάτων περίμενε να μεταστρέψει τους οπαδούς του Θρασύμαχου ανάμεσα στους σύγχρονούς του. Επιπλέον, εάν, ως αποτέλεσμα της ανάγνωσης της *Πολιτείας*, τα άτομα τα οποία ήδη τείνουν υπέρ της δικαιοσύνης και της ψυχής, όπως ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος, έχουν εμβαθύνει σε αυτές τους τις κλίσεις σε βαθμό βεβαιότητας και αποκτούν ανοσία στον αμοραλισμό του Θρασύμαχου, αυτό θα ήταν πολύ σημαντικό κατόρθωμα και θα δικαίωνε ευρέως το έργο της φιλοσοφίας στη δημόσια σφαίρα. Ανεξάρτητα όμως από το πόσο πολύ ή λίγο ο κάθε αναγνώστης εκτιμούσε τη δικαιοσύνη πριν αρχίσει να διαβάσει την *Πολιτεία*, εάν ο Πλάτων κατάφερε να τον φέρει έστω και λίγο κοντύτερα από πριν στην άποψη του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη και την ψυχή θα είχε πετύχει ένα σημαντικό κατόρθωμα. Από την οπτική

ότι είναι ο μόνος πραγματικός γνώστης της πολιτικής και ο μοναδικός (αθηναίος) πολίτης που πραγματικά ασχολείται με την πολιτική (521d), παρόλο που παραδέχεται ότι στη δημοκρατία δεν έχει τρόπο να αλλάξει την πολιτική προς το καλύτερο (521e-522a).

γωνία του Πλάτωνα, στον βαθμό που κάποιος αναγνώστης μάθαινε να νοιάζεται έστω και λίγο λιγότερο για τον πλούτο, τη δύναμη και το γόητρο, και λίγο περισσότερο για τη δικαιοσύνη και για την τελείωση της ψυχής του, θα ήταν σε καλύτερη θέση (472 b-c): θα ήταν πιο πιθανό να κάνει τις επιλογές του στη βάση της δικαιοσύνης παρά με όποια άλλα κριτήρια.

II. Ποιο ήταν το κοινό που επιχειρήσε να επηρεάσει ο Πλάτων με την Πολιτεία;

Η Πολιτεία εντάσσεται σε μια πνευματική ανάπτυξη που ξεκίνησε στην Ελλάδα στο τέλος του πέμπτου αιώνα π.Χ. και επιταχύνθηκε τον τέταρτο αιώνα — τη γέννηση της λαϊκής πεζογραφίας. Η λέξη «λαϊκός» θα πρέπει να οριστεί προσεκτικά, γιατί σε αυτά τα συμφραζόμενα σημαίνει κάτι διαφορετικό από αυτό που σημαίνει σήμερα. Πρώτα απ' όλα, όπως έγινε φανερό κυρίως από την αθηναϊκή τραγωδία — μια πολύ εκλεπτυσμένη μορφή μαζικής διασκέδασης—, δεν είναι εφικτό να τραβήξει κανείς μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε μια εκλεπτυσμένη, υψηλή κουλτούρα της ελίτ και σε μια άξεστη, χωρίς αξιώσεις κουλτούρα των μαζών.⁷ Στο πρώτο μισό του τέταρτου αιώνα, όταν γράφτηκε η Πολιτεία, το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στις διαστρωματωμένες κοινωνίες του ελληνικού κόσμου δεν είχε ούτε την παιδεία ούτε τον ελεύθερο χρόνο να διαβάζει και να κατανοεί από μόνο του την επίσημη λογοτεχνία. Επομένως, η νέα πεζογραφία δεν ήταν λαϊκή με την έννοια ότι προσέφερε διασκέδαση ή εκπαίδευση στις μάζες των ακαλλιέργητων αναγνώστων με τον τρόπο ενός σύγχρονου δημοφιλούς αναγνώσματος.

Ωστόσο, ενώ στους προηγούμενους αιώνες η γνώση των γραμμάτων αποτελούσε μονοπώλιο των ειδικών και των αριστοκρα-

7 S. Halliwell, *The Aesthetics of Mimesis: Ancient Texts and Modern Problems* (Princeton, 2002), 90-1. Παρ' όλα αυτά, ο Αριστοτέλης διαχωρίζει το κοινό του θεάτρου σε μορφωμένους και σε άξεστους θεατές και προτείνει κατάλληλη διασκέδαση και για τους δύο τύπους (Πολιτικά, 1342a16-27).

τών, στην Αθήνα γύρω στα μέσα του πέμπτου αιώνα οι ευκαιρίες για αυτή τη μάθηση και για ευρεία χρήση της ανάμεσα στις μάζες ξεκίνησαν μια περίοδο δραματικής ανάπτυξης, όπως συνέβη και με την παραγωγή και τη διακίνηση των βιβλίων.⁸ Εκτός από τα πολύ μορφωμένα άτομα, που ανήκαν κατά κύριο λόγο στις ανώτερες τάξεις, τα άτομα που δεν είχαν την ικανότητα να διαβάζουν επίσημη λογοτεχνία από μόνα τους μπορεί να συναθροίζονταν κατά ομάδες για να ακούσουν έργα της γραπτής λογοτεχνίας να διαβάζονται δυνατά.⁹ Η κυκλοφορία των κειμένων και ο αριθμός των αναγνωστών έφταναν σε σημείο που οι συγγραφείς, με την ανεπίσημη ιδιότητά τους ως μεμονωμένων ατόμων, άρχισαν να απευθύνονται στο κοινό σαν σύνολο μέσα από τα γραπτά κείμενα. Με αυτόν τον τρόπο, η νέα πεζογραφία υπήρχε έξω από τους πολιτειακούς θεσμούς της εκκλησίας του δήμου, των δικαστηρίων και του θεάτρου. Αυτοί ήταν οι τόποι των δύο παραδοσιακών μεθόδων της λαϊκής επικοινωνίας, της ποίησης και της ρητορείας, οι οποίες απευθύνονταν στα ακροατήριά τους αποκλειστικά στις ζωντανές παραστάσεις που τελούνταν υπό την αιγίδα της πολιτείας. Αποφεύγοντας τους περιορισμούς του δημοκρατικού ανταγωνισμού και τους θρησκευτικούς ενδοιασμούς που ήταν προσαρτημένοι στη δημόσια ποιητική παράσταση, οι συγ-

8 Σχετικά με τη γνώση γραφής και ανάγνωσης και την ανάπτυξη της λόγιας παιδείας τον πέμπτο και τον τέταρτο αιώνα στην Αθήνα, βλ. W. V. Harris, *Ancient Literacy* (Cambridge, Mass., 1989)· R. Thomas, *Oral Tradition and Written Record in Classical Athens* (Cambridge, 1989)· R. Thomas, *Literacy and Orality in Ancient Greece* (Cambridge, 1992), μτφ. Δ. Κυρτάτα, *Γραπτός και προφορικός λόγος στην αρχαία Ελλάδα* (Ηράκλειο, 1996)· H. Yunis, επιμ., *Written Texts and the Rise of Literature Culture in Ancient Greece* (Cambridge, 2003).

9 Δεν μπορούμε να εξιχνιάσουμε την έκταση αυτού του φαινομένου, αλλά γνωρίζουμε ότι λάμβανε χώρα. Για την απαγγελία κειμένων σε ομάδες τον τέταρτο αιώνα στην Αθήνα, βλ. S. Usener, *Isokrates, Platon und ihr Publikum. Hörer und Leser von Literatur im 4. Jahrhundert v. Chr.* (Tübingen, 1994), και R. Thomas, «Prose Performance Texts: Epideixis and Written Publication in the Late Fifth and Early Fourth Centuries», στο Yunis, *Written Texts...*, ό.π. (σημ. 8), 162-88.

γραφείς της νέας πεζογραφίας απευθύνονταν στο κοινό με μια ελευθερία της έκφρασης πρωτοφανή στον ελληνικό κόσμο.¹⁰ Η νέα πεζογραφία ήταν λαϊκή, με την έννοια ότι παρέκαμπε τις υπάρχουσες μορφές της μαζικής, προφορικής επικοινωνίας, για να απευθυνθεί σε ένα ανώνυμο και άμορφο αναπτυσσόμενο κοινό αναγνωστών.

Αποσπάσματα που επέζησαν από τα κωμικά έργα της εποχής του Πλάτωνα αποκαλύπτουν ότι ο Πλάτων ήταν ευρέως γνωστός στο αθηναϊκό κοινό ως διανοούμενος, φιγούρα που αποτελούσε μόνιμη αναφορά στην αθηναϊκή κωμωδία. Κάποια αποσπάσματα περιέχουν αστεία που προϋποθέτουν το λιγότερο μια αμυδρή ενημέρωση για κάποιες από τις ιδέες του Πλάτωνα και την ορολογία του.¹¹ Καθώς ο Πλάτων ήταν παραγωγικός συγγραφέας και απέφυγε κάθε διαπρεπή ρόλο στη δημόσια αθηναϊκή ζωή, αυτές οι μαρτυρίες επιβεβαιώνουν το γεγονός ότι τα γραπτά του έργα ήταν το κύριο όχημα μέσω του οποίου ο ίδιος και οι ιδέες του προσέλκυαν το ενδιαφέρον του κοινού. Ακόμα κι έτσι, δεν υπάρχουν μαρτυρίες (και μάλλον ποτέ δεν υπήρξαν) που να δηλώ-

-
- 10 Σχετικά με τη νέα πεζογραφία και την απελευθέρωση από τους δημοκρατικούς περιορισμούς, βλ. Η. Yunis, «The Constraints of Democracy and the Rise of the Art of Rhetoric», στο D. Boedeker και K. A. Raaflaub, επιμ., *Democracy, Empire, and the Arts in Fifth-Century Athens*, (Cambridge, Mass., 1998), 223-40. Για την ελευθερία της σκέψης και της έκφρασης στην Αθήνα, βλ. K. J. Dover, «The Freedom of the Intellectual in Greek Society», *Talanta* 7 (1976): 24-54, ανατυπωμένο στο K. J. Dover, *The Greeks and Their Legacy* (Λονδίνο, 1988), 135-58, και R. W. Wallace, «Private Lives and Public Enemies: Freedom of Thought in Classical Athens», στο A. L. Boegehold και A. C. Scafuro, επιμ., *Athenian Identity and Civic Ideology*, (Βαλτιμόρη, 1994), 127-55.
- 11 Οι μαρτυρίες συλλέχθηκαν και συζητήθηκαν πρώτα από τον Διογένη Λαέρτιο (3.26-28) (2ος-3ος αιώνας μ.Χ.) και πιο πρόσφατα από τον T. B. L. Webster, *Studies in Later Greek Comedy* (Manchester, 1953), 50-55. Τα παρακάτω αποσπάσματα της αθηναϊκής Μέσης Κωμωδίας (περ. 400-325 π.Χ.) αναφέρονται στις ιδέες ή στην ορολογία του Πλάτωνα (παρατίθενται στο R. Kassel και C. Austin, επιμ., *Poetae Comici Graeci* (Βερολίνο, 1983)): Άλεξης 98, 163, Άμφις 6, Κρατίνοσ ο Νεότερος 10, Επικράτης 10, Θεόπομπος 16.

νουν ακριβώς ποιοι και πόσοι πράγματι διάβασαν την *Πολιτεία* στην Αθήνα του Πλάτωνα και στην Ελλάδα εκείνης της εποχής, και τι είδους ενδιαφέροντα και δεξιότητες κουβαλούσαν αυτοί οι αναγνώστες από το διάβασμά τους. Οι ίδιοι οι συγγραφείς της νέας πεζογραφίας δεν πρέπει να είχαν συγκεκριμένη άποψη για το ποιος θα διάβαζε τα βιβλία τους. Η μακροβιότητα που είχαν τα κείμενά τους από την αρχή υποδηλώνει ότι η γραφή τους ήταν για ένα απροσδιόριστο κοινό, που θα μπορούσε να αυξηθεί ανά πάσα στιγμή, με τον καθένα που θα μπορούσε να απαντήσει στην πρόκληση του να πάρει το βιβλίο και να το διαβάσει ή να ζητήσει να του το διαβάσουν.¹² Ακόμα κι αν στην πραγματικότητα οι περισσότεροι αναγνώστες, όπως ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος, ανήκαν στην ανώτερη τάξη, κυρίως επειδή ήταν οι μόνοι που είχαν τις κατάλληλες ικανότητες και τον ελεύθερο χρόνο, το κοινό της νέας πεζογραφίας δεν καθοριζόταν από την κοινωνική, οικονομική και επαγγελματική κατάσταση, αλλά από την ηθική και την πολιτική: άτομα που ήταν υπεύθυνα για την προσωπική τους ευημερία αλλά και για τα κοινά, που έπρεπε να κάνουν επιλογές, ατομικά και συλλογικά. Μολονότι η ηθική σκέψη και η κριτική ήταν ιστορικά προνόμιο της ελίτ, η πεζογραφία του τέταρτου αιώνα στην Ελλάδα αντανακλά την επέκταση αυτής της δυνατότητας πέρα από τους παραδοσιακούς κύκλους.

Θα ήταν επίσης λάθος να προβαίνουμε σε εικασίες για την ταυτότητα του αναγνωστικού κοινού ενός κλασικού πεζογράφου, μελετώντας ποιος στον σύγχρονό του κόσμο θα έβρισκε το μήνυμα του συγγραφέα πιο οικείο, λες και ο Πλάτων έγραφε για την ελίτ, επειδή αυτοί θα ασπάζονταν πιθανόν τις ισχυρά αντιδημοκρατικές του απόψεις. Οι συγγραφείς της κλασικής πεζογραφίας προφανώς επιθυμούσαν να αποκτήσουν όσο περισσότερους αναγνώστες ήταν δυνατόν και να τους πείσουν για την άποψή τους, δημιουργώντας και διευρύνοντας το ακροατήριό τους ακριβώς με το να γράφουν έντεχνη πεζογραφία για ένα ανώνυμο κοι-

12 Ο Πλάτων υπονοεί κάτι τέτοιο στο χωρίο από τον *Φαίδρο* (275e) που αναφέρθηκε παραπάνω.

νό. Όποιοι και αν ήταν πραγματικά οι αναγνώστες, τους απευθύνονταν όχι επειδή ήταν αριστοκράτες ή γόνοι της ανώτερης τάξης, αλλά επειδή ήταν αυτόνομα σκεπτόμενα άτομα.¹³

Όπως αποδείχθηκε από τους πιο διαπρεπείς εκπροσώπους του είδους —τον Ηρόδοτο και τον Θουκυδίδη, τον Πλάτωνα, τον Ξενοφώντα και τον Ισοκράτη, τον Λυσία και τον Δημοσθένη— η νέα πεζογραφία αφορούσε ζητήματα γενικού ενδιαφέροντος, όπως η ιστορία της Ελλάδας και της Αθήνας, οι υποδειγματικοί βίοι επιφανών ανδρών, η επικαιρότητα, τα ηθικά και πολιτικά προβλήματα και η παιδεία.¹⁴ Επιπλέον, ακόμη και αν αυτό το είδος της λογοτεχνίας δεν προϋποθέτει εξειδικευμένη γνώση, έστρεψε την προσοχή του κοινού σε ό,τι μέχρι τώρα είχε θεωρηθεί εξειδικευμένη γνώση. Με μια αξιοσημείωτη σύνθεση, η οποία ίσως να καλλιεργήθηκε χάρη στις υποτυπώδεις συνθήκες έκδοσης γραπτών κειμένων, οι συγγραφείς της νέας πεζογραφίας βρήκαν τρόπους να απευθύνονται στους ειδικούς, ενώ ταυτόχρονα διατηρούσαν τον θαυμασμό του ποικιλόμορφου ελληνικού αναγνωστικού κοινού. Για παράδειγμα, ο Θουκυδίδης, με τους λόγους του και με άλλα κείμενα, απευθύνεται στο ευρύ κοινό, και διαμορφώνει, χρόνο με τον χρόνο, το δικό του χρονικό των γεγονότων, ώστε να γίνεται κατανοητό σε κά-

13 Σε ένα παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγουμε μέσα από διαφορετικά επιχειρήματα της R. Blondell, *The Play of Character in Plato's Dialogues* (Cambridge, 2002), 28.

14 Σχετικά με την ανάπτυξη των σωκρατικών λόγων στο γενικό πλαίσιο της λογοτεχνίας του τέταρτου και του πέμπτου αιώνα, βλ. C. H. Kahn, *Plato and the Socratic Dialogue: The Philosophical Use of a Literary Form* (Cambridge, 1996), 1-35. Οι περισσότεροι διάλογοι του Πλάτωνα ανήκουν στη λαϊκή πεζογραφία του είδους που περιγράφεται εδώ· ωστόσο, επτά διάλογοι (Θεαίτητος, Παρμενίδης, Σοφιστής, Πολιτικός, Φίληβος, Τίμαιος και Νόμοι), γραμμένοι όλοι προς το τέλος της συγγραφικής του δραστηριότητας, είναι πολύ τεχνικοί στο περιεχόμενο και στη γλώσσα τους και υπερβολικά επιτηδευμένοι στην επιχειρηματολογία τους για να θεωρούνται έργα της λαϊκής λογοτεχνίας. Το αναγνωστικό κοινό αυτών των διαλόγων πρέπει να ήταν σπουδαστές της φιλοσοφίας, άλλοι φιλόσοφοι, και κάποια (λίγα αναγκαστικά) μέλη του γενικού συνόλου με αρκετή φιλοσοφική οξύνοια ώστε να τους παρακολουθούν.

θε αναγνώστη. Ενόστε, όμως, εισάγει μία λεπτομέρεια ή ένα αμφισβητούμενο σχόλιο, το οποίο στοχεύει σε κάποιους ειδικούς και όχι στον μέσο αναγνώστη. Επιπλέον, η ιστορική διαλεκτική όσον αφορά την εξουσία και την πολιτική, όπως παρουσιάζεται στο σύνολο του έργου, είναι προσβάσιμη σε αναγνώστες διαφορετικών μορφωτικών επιπέδων.¹⁵ Έτσι και στην *Πολιτεία*, η συνολική δομή του επιχειρήματος του Σωκράτη για την υπεράσπιση της δικαιοσύνης καθορίζεται από την αναλογία πόλης και ψυχής, μια κίνηση που θυσιάζει αρκετή ακρίβεια στον βωμό της ανάδειξης των πιο σημαντικών σημείων (368d-e). Αυτή είναι μία παραχώρηση στον μη εξειδικευμένο αναγνώστη.¹⁶ Όμως σε ορισμένα χωρία της *Πολιτείας*, ο Πλάτων δοκιμάζει την υπομονή των μη εξειδικευμένων αναγνωστών επιχειρηματολογώντας με ακαμψία και ακρίβεια, πράγμα που έπρεπε να στοχεύει κυρίως στους ειδικούς. Αυτό είναι φανερό, για παράδειγμα, στον μαθηματικά διατυπωμένο νόμο της αναπαραγωγής που εξηγεί τη διάλυση της δίκαιης πόλης (546 a-d), ένα άκρως τεχνικό κομμάτι. Συμβαίνει όμως και λιγότερο φανερά, όπως όταν ο Σωκράτης διαχωρίζει τους φιλοσόφους, απλώς ανακηρύσσοντάς τους κατάλληλους κυβερνήτες της πόλης, από τους εραστές των θεαμάτων, μέσα από την πιο θεμελιώδη οντολογική διάκριση ανάμεσα στα αντικείμενα της γνώσης (Ιδέες) και στα αντικείμενα της εμπειρίας (476a-480a).¹⁷

15 Για παράδειγμα, ο Θουκυδίδης 1.20.3 διορθώνει τον Ηρόδοτο, χωρίς να τον αναφέρει ονομαστικά. Για την ιστορική διαλεκτική του Θουκυδίδη, βλ. J. de Romilly, *Histoire et raison chez Thucydide* (Παρίσι, 1956), μτφ. Ε. Ι. Κακριδή, *Ιστορία και λόγος στο έργο του Θουκυδίδη* (Αθήνα, 1998)· A. Parry, *Logos and Ergon in Thucydides* (Νέα Υόρκη, 1981).

16 Η εισαγωγή του Σωκράτη για την παρουσίαση της αναλογίας πόλης-ψυχής «επειδή δεν είμαστε τέτοιιοι» (368d) ευγενικά αλλά ειρωνικά συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του σε εκείνους που θα είχαν όφελος από την αναλογία.

17 Σχετικά με το πολλαπλό αναγνωστικό κοινό στο οποίο απευθυνόταν ο Πλάτων, βλ. T. A. Szlezák, *Πώς να διαβάζουμε τον Πλάτωνα*, μτφ. Π. Κοτζιά (Θεσσαλονίκη, 2004), απαντώντας στον Friedrich Schleiermacher, του οποίου η εισαγωγή στη μετάφρασή του των διαλόγων του Πλάτωνα

Η σφραγίδα της νέας πεζογραφίας και η πιο σταθερή ένδειξη της αναζήτησής της για ένα ευρύ κοινό ήταν η γραπτή ρητορική τέχνη, ένα διεισδυτικό δηλαδή ενδιαφέρον για τη μορφή και για την επιρροή της στον αναγνώστη.¹⁸ Οι συγγραφείς της πεζογραφίας επινόησαν ιδιώματα, τεχνοτροπίες και λογοτεχνικές τεχνικές στην προσπάθεια να πείσουν τους αναγνώστες για μια συγκεκριμένη άποψη για τα πράγματα, ενώ ταυτόχρονα διαπότηζαν τα κείμενά τους με την αμεσότητα και την απαραμίλλη ποιότητα που διακρίνει την καλύτερη ελληνική ποίηση και ρητορεία. Αυτό δεν ήταν ούτε «καλή τέχνη» (ή τέχνη για την τέχνη), μια έννοια που δεν είχε ακόμα αναπτυχθεί, ούτε τέχνη κάποιου συγκεκριμένου είδους, αφού τα λογοτεχνικά είδη της ήταν ακόμα υπό διαμόρφωση. Μάλλον ήταν τέχνη που αναπτύχθηκε για διδακτικούς σκοπούς ή με σκοπό να πείσει, και ο ιδιαίτερος σκοπός του κάθε συγγραφέα ήταν αυτός που υπαγόρευε τη μορφή της τέχνης του. Ο Ισοκράτης, για παράδειγμα, επέκρινε τον Πλάτωνα, επειδή ήταν δυσνόητος, και γι' αυτό άχρηστος στον πολίτη που χρειαζόταν συγκεκριμένη συμβουλή στην πολιτική ανάμειξη.¹⁹ Ο Ισοκράτης μπορεί απλά να έχει κάνει λάθος σχετικά με την ικανότητα του Πλάτωνα να προσελκύσει το ευρύ κοινό. Όμως και εάν ακόμα είχε δίκιο (πράγμα που τώρα δεν μπορούμε να γνωρίζουμε και δεν έχουμε κανένα λόγο να το πιστέψουμε), αυτό δεν αλλάζει το γεγονός ότι ο Πλάτων έγραψε με έναν τρόπο που εκείνος πίστευε ότι θα μπορούσε να καθηλώσει και να μορφώσει το αναγνωστικό κοινό.

Ας πάρουμε το πιο βασικό παράδειγμα: πριν από τον Πλάτωνα, οι φιλόσοφοι πραγματεύονταν σκοτεινά θέματα σε τεχνικές

βρίσκεται στο *Schleiermacher's Introductions to the Dialogues of Plato*, αγγλική μτφ. W. Dobson (Cambridge, 1836· ανατύπωση Νέα Υόρκη, 1973). Για το πολλαπλό κοινό στο οποίο απευθύνονται ο Πλάτων και ο Ισοκράτης, βλ. K. A. Morgan, «The Tyranny of the Audience in Plato and Isocrates», στο K. A. Morgan, επιμ., *Popular Tyranny: Sovereignty and Its Discontents in Ancient Greece* (Austin, 2003), 181-213.

- 18 Για την ανάπτυξη της γραπτής ρητορικής τέχνης τον τέταρτο αιώνα, βλ. T. Cole, *The Origins of Rhetoric in Ancient Greece* (Βαλτιμόρη, 1991).
- 19 Ισοκράτης 10.1· 13· 15.261-85. Βλ. A. W. Nightingale, *Genres in Dialogue: Plato and the Construct of Philosophy* (Cambridge, 1995), 13-59.

πραγματείες, που δεν έβρισκαν ανταπόκριση έξω από μικρούς κύκλους ειδικών.²⁰ Αυτοί οι λόγοι περί «φύσεως», «αληθείας», «του όντος» κτλ., κυρίως σε πεζό λόγο, κάποιοι σε έμμετρο, ήταν αποδεικτικοί, όχι προτρεπτικοί. Ο Πλάτων, από την άλλη μεριά, αποσπάστηκε από τους ειδικούς και επιχείρησε να πραγματευτεί ηθικά προβλήματα καθολικής σημασίας και να κάνει τη φιλοσοφία προσιτή στο ευρύ κοινό. Βασίζοντας τον δικό του Σωκράτη στο ιστορικό πρόσωπο, με τρόπους που δεν μπορούμε να ανακαλύψουμε, παρουσιάζει έναν λογοτεχνικό ήρωα που ήταν ακλόνητα μη «επαγγελματίας», αντίθετος στο να γράφει ο ίδιος (καθώς η γραφή τυπικά αναγνωρίστηκε ως σύμβολο εξειδίκευσης) και εξοικειωμένος στο να μιλάει με κοινούς πολίτες στη δική τους γλώσσα. Έτσι, στο πρώτο βιβλίο της *Πολιτείας*, ο Σωκράτης επεξεργάζεται την υπεράσπιση της αδικίας, που προσφέρει ο Θρασύμαχος, ο επαγγελματίας σοφιστής, με υπέρτατη σοβαρότητα, στερεί όμως από την επαγγελματική ιδιότητα οποιοδήποτε κύρος. Η αρχική αντίκρουση του Θρασύμαχου από τον Σωκράτη δεν κατορθώνει να πείσει τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο, αλλά δημιουργεί την αφορμή και την ατμόσφαιρα ώστε ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος να προβάλουν τις δικές τους μη «επαγγελματικές» ερωτήσεις για τη δικαιοσύνη και να συνεχίσουν τη συζήτηση με τον δικό τους μη «επαγγελματικό» τρόπο.

Οι διάλογοι του Πλάτωνα διακρίνονται από τις παραδοσιακές φιλοσοφικές πραγματείες όχι απλώς όσον αφορά το γεγονός ότι είναι γραμμένοι σε διαλογική μορφή αλλά και όσον αφορά τον καλλιτεχνικό τρόπο με τον οποίο πραγματώνουν τη μορφή του διαλόγου: είναι ζωντανοί, απρόβλεπτοι, και κατοικούνται από σύνθετους χαρακτήρες, που επιμένουν στις απόψεις τους και προκαλούν δυνατές αντιδράσεις στον αναγνώστη.²¹ Η τέχνη της *Πολιτείας*, όπως και στους περισσότερους διαλόγους του Πλάτωνα

20 Για τις μορφές της φιλοσοφικής γραφής πριν από τον Πλάτωνα, βλ. C.H. Kahn, «Writing Philosophy: Prose and Poetry from Thales to Plato», στο Yunis, *Written Texts...*, ό.π. (σημ. 8), 139-61.

21 Για τους χαρακτήρες στους διαλόγους του Πλάτωνα, βλ. Blondell, *Play of Character...*, ό.π. (σημ. 13).

να, έγκειται στο να κάνει τη φιλοσοφία ένα συναρπαστικό αλλά καθημερινό έργο. Για να χρησιμοποιήσουμε ένα μικρό αλλά τρανταχτό παράδειγμα, πουθενά αυτή η τέχνη δεν είναι περισσότερο προφανής από ό,τι στη δικαίως περίφημη πρώτη φράση της Πολιτείας: «Κατέβηκα εχθές στον Πειραιά με τον Γλαύκωνα του Αρίστωνά...» (327a).²² Η φράση είναι πέρα για πέρα αθώα, σκανδαλιστικά πρόχειρη. Η επίδραση αυτής της φράσης και της πρώτης σκηνής του έργου (327a-328e) είναι να οδηγήσει τον αναγνώστη στο να δεχτεί τη σπουδαία συζήτηση που ακολουθεί για τη δικαιοσύνη, καθώς προκύπτει φυσικά, ως συνέπεια μια τυχαίας καθημερινής συνάντησης. Έτσι η Πολιτεία αναλαμβάνει να λειτουργήσει όχι τόσο ως υπόρρητος προτρεπτικός, όπως περιγράφηκε παραπάνω, αλλά ως μεταμφιεσμένος προτρεπτικός: αποπλισμένος από τη φυσικότητα της συζήτησης και γοητευμένος από την εξελισσόμενη δράση της, ο αναγνώστης ξεγελιέται ώστε να παρακολουθήσει από κοντά το ίδιο το επιχείρημα που πιθανόν να αλλάξει τελικά τις αξίες του.

Η Πολιτεία είναι ασυνήθιστη σε σχέση με την πεζογραφία της εποχής, όχι μόνο για την τέχνη με την οποία γράφεται αλλά και για τη δυσκολία του προτρεπτικού έργου που αναλαμβάνει. Οι πεζογράφοι της εποχής του Πλάτωνα χαρακτηριστικά επιχείρησαν να πείσουν τους αναγνώστες τους για κάτι. Ορισμένοι, όπως ο Θουκυδίδης, επέκριναν τη δημοκρατία και τους αθηναϊκούς θεσμούς· άλλοι, όπως ο Ισοκράτης και ο Ξενοφών, υιοθέτησαν μια προτρεπτική στάση για να προσφέρουν ηθικές ή πολιτικές συμβουλές. Όμως μόνο ο Πλάτων προχώρησε σε τέτοιο βαθμό ώστε να ενθαρρύνει τους αναγνώστες του να απορρίψουν ολοκληρωτικά τους κληρονομημένους κανόνες της κοινωνίας (σχετικά με βασικά ζητήματα όπως ο γάμος, η οικογενειακή ζωή, η ατομική

22 Οι αρχαίοι μελετητές θεώρησαν αυτή τη φράση ως ένα παράδειγμα της συνεχούς προσπάθειας του Πλάτωνα να τελειοποιήσει την τέχνη της γραφής του: Διονύσιος Αλικαρνασσεύς, *Περί συνθέσεως ονομάτων* 25 (2.133 Usener-Radernacher), Δημήτριος, *Περί ύφους* 21, Διογένης Λαέρτιος 3.37, Κοϊντιλιανός, *Institutio Oratoria* 8.64. Για μία σύγχρονη αποτίμηση, βλ. J. D. Denniston, *Greek Prose Style* (Οξφόρδη, 1952), 41.

ιδιοκτησία, και η θρησκευτική πίστη) και να δεχτούν στη θέση τους κανόνες που προήλθαν από ένα ιδιάζον, ιδεαλιστικό όραμα της πραγματικότητας και που διατυπώθηκαν από έναν απολυταρχικό φιλόσοφο. Από αυτή την άποψη, η *Πολιτεία* αντιπροσωπεύει την ακμή της προτρεπτικής προσπάθειας που εμφανίζεται σε όλα τα γραπτά του Πλάτωνα. Όλοι οι διάλογοι, και κυρίως οι πιο σύντομοι, οι απορητικοί, κατέχουν προτρεπτικά χαρακτηριστικά, καθώς αμφισβητούν συμβατικές αξίες, εμφυσούν φιλοσοφική μέθοδο και προτείνουν ως πρότυπο τον Σωκράτη.²³ Όμως το προτρεπτικό έργο στην *Πολιτεία* εμφανίζεται με μεγαλύτερη ευθύτητα. Παρουσιάζοντας με κάθε καθαρότητα τις συνέπειες του να ζει κανείς στο καθεστώς της φιλοσοφίας, η *Πολιτεία* πιέζει τον αναγνώστη να αποφασίσει —εδώ και τώρα θα λέγαμε— πώς διάκειται απέναντι στη φιλοσοφία.

III. Πώς εναρμονίζεται η άποψη της Πολιτείας ως προτρεπτικού με τις απόψεις του Πλάτωνα για τον πολιτικό και φιλοσοφικό λόγο;

Ο Πλάτων πιστεύει ότι ο φιλόσοφος, ως ειδικός στην πολιτική, έχει υποχρέωση να μεταφέρει τη γνώση του στο κοινό. Το κοινό χρειάζεται αυτή τη γνώση για να ευημερεί. Αυτή η υποχρέωση είναι παράλληλη με την υποχρέωση του γιατρού να παρέχει την ιατρική του γνώση σε εκείνους που το σώμα τους νοσεί. Έτσι, ενάντια στη φυσική τους κλίση να απολαμβάνουν τη ζωή της καθαρής φιλοσοφίας ξεχωριστά από τις υποθέσεις της δίκαιης πόλης,

23 Σχετικά με τα προτρεπτικά χαρακτηριστικά του Πλάτωνα των απορητικών διαλόγων, βλ. M. Frede, «Plato's Arguments and the Dialogue Form», στο *Oxford Studies in Ancient Philosophy*, συμπληρωματικός τόμος: J. C. Klagge and N. D. Smith, επιμ., *Methods of Interpreting Plato and His Dialogues*, (Οξφόρδη, 1992), 201-19, μτφ. Λ. Σπηλιόπουλου, στο M. Frede, *Η αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Όψεις της ιστορίας και της ιστοριογραφίας της* (Αθήνα 2008), 159-86· H. Yunis, «Writing for Reading: Thucydides, Plato, and the Emergence of the Critical Reader», στο Yunis, *Written Texts...*, ό.π. (σημ. 8), 189-212.

οι φιλόσοφοι-βασιλείς απαιτείται να επιστρέψουν στο σπήλαιο για να κατευθύνουν τις υποθέσεις των συμπολιτών τους, οι οποίοι εξαρτούν την ευημερία τους από την πολιτική γνώση των φιλοσόφων (Πολιτεία 519c-520e). Ωστόσο, η υποχρέωση του φιλοσόφου να προσφέρει πολιτική γνώση δεν είναι απόλυτη, όπως δεν είναι απόλυτη και η υποχρέωση του γιατρού να προσφέρει ιατρική γνώση. Όπως και ο γιατρός, ο φιλόσοφος είναι υποχρεωμένος να προσφέρει γνώση μόνον όταν μπορεί να συμβουλευεί ελεύθερα και χωρίς περιορισμό ή κίνδυνο για τον εαυτό του. Μόνο σε αυτές τις συνθήκες μπορεί η συμβουλή του ειδικού να παραμείνει αναλλοίωτη από εξωτερικούς παράγοντες (όπως είναι το τι θέλει να ακούσει ο αποδέκτης της συμβουλής ή το τι συμβουλή μπορεί να δώσουν οι δήθεν ειδικοί ανταγωνιστές) και να έχει έτσι μία ευκαιρία να είναι αποτελεσματικός. Από τη στιγμή που, σύμφωνα με τη γνώμη του Πλάτωνα, ο φιλόσοφος είναι ανίκανος να μιλήσει ελεύθερα σε μια δημοκρατία χωρίς να θέτει σε κίνδυνο τον εαυτό του και τους φίλους του, ο Πλάτων τον συμβουλευεί τότε να φυλάγεται από την αναμπουμπούλα, να μη μιλάει προς τα έξω και να ασκεί τη φιλοσοφία ιδιωτικά (Πολιτεία 496c-e). Φροντίζοντας για τις δικές του υποθέσεις ο φιλόσοφος, εξαιτίας των συνθηκών, καθίσταται άχρηστος στις μάζες.²⁴

Ας θυμηθούμε το δίλημμα που αντιμετώπισε ο Σωκράτης στον πολιτικό λόγο. Από τη μία ο Σωκράτης δεν θέλησε να τροφοδοτήσει τις απεριόριστες επιθυμίες του δημοκρατικού κτήνου.²⁵ Από την άλλη, παρόλο που ο Σωκράτης χρησιμοποίησε την ελεγκτική του μέθοδο για να στρέψει τους συμπολίτες του προς τη φιλοσοφία, και παρόλο που η απόπειρα ήταν εξ ολοκλήρου αξιοπρεπής (Απολογία 29d-30b, παρατέθηκε πιο παραπάνω), η προσπάθεια αυ-

24 Για τα επιχειρήματα του Πλάτωνα (στην Απολογία, στον Γοργία, στην Πολιτεία και στους Νόμους) σχετικά με τον πολιτικό λόγο του φιλοσόφου και τους περιορισμούς του στη δημοκρατία, βλ. Yunis, *Taming Democracy*, ό.π. (σημ. 5), 117-71, 217-23 πβ. ακόμα Πλάτων, Έβδομη επιστολή 330c-331d για μια περιεκτική αναφορά.

25 Απολογία 32e, Γοργίας 521d-522c. Για το δημοκρατικό «κτήνος», βλ. Γοργίας 516a-d, Πολιτεία 493b-c.

τή απέτυχε και απέβη τελικά γι' αυτόν τόσο καταστροφική όσο ο ίδιος πίστευε ότι θα απέβαινε η δική του άμεση εμπλοκή στην πολιτική.²⁶ Ο γραπτός προτρεπτικός που κυκλοφόρησε στη δημόσια σφαίρα προσέφερε στον Πλάτωνα μια διέξοδο και από τα δύο, τόσο από το σωκρατικό δίλημμα του πολιτικού λόγου όσο και από τη δημοκρατική απομόνωση του φιλοσόφου. Ο γραπτός προτρεπτικός του Πλάτωνα έχει τον ίδιο φιλοσοφικό και πολιτικό στόχο με τον προτρεπτικό έλεγχο του Σωκράτη: προσφέρει εκτεταμένη φιλοσοφική καθοδήγηση στο κοινό, χωρίς να συμβιβάζει την ελευθερία του λόγου του φιλοσόφου. Αντίθετα όμως με τον έλεγχο του Σωκράτη, ο γραπτός προτρεπτικός του Πλάτωνα δεν βυθίζει τον φιλόσοφο σε επικίνδυνη επαφή με τις δημοκρατικές μάζες. Του επιτρέπει να διεξαγάγει δημόσιο φιλοσοφικό λόγο από την ασφάλεια της απομόνωσής του και επίσης δεν εμπλέκεται στις επαγγελματικές του δραστηριότητες στη σχολή του. Και παρόλο που ο γραπτός προτρεπτικός του Πλάτωνα είναι συχνά ρητορικός —με την έννοια ότι χρησιμοποιεί τη μορφή με έντεχνο τρόπο για να εντυπωσιάσει— δεν είναι ρητορικός με τη σοφιστική έννοια που καταδικάστηκε από τον Πλάτωνα στον Γοργία και αλλού, δηλαδή ότι, όπως η κολακεία, απευθύνεται σε άλογες επιθυμίες.²⁷

Ο Πλάτων σίγουρα γνώριζε ότι ο γραπτός προτρεπτικός του δεν του παρείχε καμία εγγύηση ως προς την επιδιωκόμενη αλλαγή στους αναγνώστες του — ένα σημείο στο οποίο αναφερθήκαμε πιο πάνω. Όπως όμως συνέβαινε και με τον έλεγχο του Σωκράτη, όφειλε να το επιχειρήσει. Στην πραγματικότητα, από τη στιγμή που, όταν ο Πλάτων έγραψε και διέδωσε τα κείμενά του, ο

26 Στην Απολογία 31c-32a ο Σωκράτης εξηγεί ότι απέφυγε να αναλάβει ενεργό ρόλο στην πολιτική ζωή της Αθήνας, διότι εάν το έκανε θα έθετε τον εαυτό του σε μεγάλο κίνδυνο χωρίς την πιθανότητα να επιτύχει οποιοδήποτε καλό. Σχετικά με το επιχείρημα του Πλάτωνα στον Γοργία ότι ο σωκρατικός έλεγχος δεν μπορούσε να βελτιώσει τους πολίτες της δημοκρατικής Αθήνας, βλ. J. Ober, *Political Dissent in Democratic Athens* (Princeton, 1998), 190-213.

27 Η διαφορά μεταξύ της επιζήμιας, κολακευτικής ρητορικής του σοφιστή και της ευεργετικής, διδακτικής ρητορικής του φιλοσόφου εξετάζεται στον Φαίδρο· βλ. Yunis, *Taming Democracy*, ό.π. (σημ. 5), 172-210.

γραπτός προτρεπτικός βρισκόταν σε πειραματικό στάδιο και δεν είχε προηγούμενη παράδοση, θα ήταν ανάρμοστο να μην το επιχειρούσε. Η Πολιτεία είναι η πιο εκτενής, η πιο άμεση προσπάθεια του Πλάτωνα να εξηγήσει στο κοινό τι είναι η φιλοσοφία και γιατί η πολιτική δύναμη πρέπει να ανήκει ολοκληρωτικά στους φιλοσόφους. Από αυτή την άποψη η Πολιτεία αποτελεί μία απόπειρα—ούτως ή άλλως απίθανη, μα παρ' όλα αυτά σοβαρή— να καλλιεργηθεί ακριβώς η κατάσταση που θα επέτρεπε στη δίκαιη πόλη να υπάρξει, δηλαδή η κατάσταση εκείνη στην οποία το κοινό θα καταλάβαινε και επομένως θα αποδεχόταν ότι η ευημερία του εξαρτάται από το να εμπιστευτεί την πολιτική δύναμη σε φιλοσόφους όπως ο Πλάτων.²⁸

Τα προτρεπτικά χαρακτηριστικά της Πολιτείας αξιοποιούν επίσης ορισμένες από τις καινούριες προτάσεις όσον αφορά τον

28 Ο Πλάτων αφοσιώνεται σε αυτό το έργο, στηριζόμενος στην ιδέα ότι ο καθένας, είτε είναι φιλόσοφος είτε κοινός πολίτης, είναι καλύτερο να κυβερνάται από τον λόγο στη δίκαιη πόλη (Πολιτεία 590c-d), έστω και εάν κάποιος βρίσκουν γελοίο το να υποθέτει ότι ένα μπορούσε ποτέ να προτείνει έναν τέτοιο ελιτίστικο θεσμό στις μάζες. Επιπλέον, στην ίδια την Πολιτεία, ο Πλάτων αναπαριστά το πώς ο φιλόσοφος θα απευθυνόταν στις μάζες άμεσα, σε μια προσπάθεια να τις πείσει να δεχτούν τους φιλοσόφους ως κυβερνήτες τους (Πολιτεία 499d-502a): πβ. Yunis, *Taming Democracy*, ό.π. (σημ. 5), 167-71. Στην κλασική Ελλάδα οι ξαφνικές και δραστικές αλλαγές του καθεστώτος, όπως από απόλυτη ολιγαρχία σε ριζοσπαστική δημοκρατία ή το αντίστροφο, ήταν τετριμμένα γεγονότα. Παρόλο που ο Πλάτων αργότερα άρχισε να αμφιβάλλει για το πόσο εφικτοί είναι οι φιλόσοφοι-βασιλείς (Νόμοι 691cd, 713c, 874e-875d), ποτέ δεν αμφέβαλε για την αναγκαιότητα να ενώσει τη φιλοσοφία με την πολιτική δύναμη. Από την άλλη, τίποτα από αυτά δεν υποδηλώνει ότι η άποψη του Πλάτωνα σχετικά με το ενδεχόμενο εφαρμογής της φιλοσοφικής του αρχής ήταν υπερβολική. Σχετικά με την πολιτική θεωρία του Πλάτωνα και την πολιτική της εποχής του, βλ. P. A. Brunt, *Studies in Greek History and Thought*, κεφ. 10: «Plato's Academy and Politics» (Οξφόρδη, 1993), 282-342· K. Trampedach, *Platon, die Akademie und die zeitgenössische Politik* (Στουτγάρδη, 1994). Σχετικά με τη στραουσιανή παράδοση να διαβάζεται η Πολιτεία ειρωνικά ως επίθεση στη φιλοσοφική ουτοπία, βλ. L. Strauss, *The City and Man* (Chicago, 1964), 50-138, ειδικά 121-27· G. R. F. Ferrari, «Strauss's Plato», *Arion* 5 (1997): 36-65.

πολιτικό λόγο που εισάγει ο Πλάτων στην *Πολιτεία*. Χρησιμοποιώντας μια πρωτοφανή παράταξη ύφους, ρητορικής, φαντασίας, αφήγησης και άλλων περίτεχνων σχημάτων (που θα συζητηθούν πιο κάτω), η *Πολιτεία* αντιπροσωπεύει μια ανάπτυξη της λογοτεχνικής γραφής του Πλάτωνα συγκριτικά με τους μικρότερους απορητικούς διαλόγους του, οι οποίοι, παρά την αδιαφιλονίκητη τέχνη τους, είναι πιο περιορισμένοι στη χρήση των μη διαλεκτικών σχημάτων. Η ανάπτυξη αυτή της πλατωνικής τέχνης του λόγου δικαιώνεται με τα επιχειρήματα της *Πολιτείας* για την παιδεία και τη μιμητική τέχνη. Πρώτον, στην περιγραφή της πρώτης εκπαίδευσης των φυλάκων, στο δεύτερο και το τρίτο βιβλίο, ο Πλάτων αναγνωρίζει και επιχειρεί να ελέγξει μια τεράστια ποικιλία επιρροών στον χαρακτήρα των φυλάκων (376c-402c): ιστορίες της μυθολογίας, αφηγηματική και δραματική ποίηση, ιδιαίτερους ρυθμούς, τραγούδια, απαγγελία, ακόμα και οικοσκευή και άλλα αντικείμενα. Ο Πλάτων έχει στόχο να ελέγξει και να διαμορφώσει κάθε πιθανή πλευρά του περιβάλλοντος των νεαρών φυλάκων, προκειμένου να ενισχύσει την τάση τους να υιοθετήσουν φιλοσοφικές αξίες.²⁹ Αυτή η συνολική, καλλιτεχνική προσέγγιση της εκπαίδευσης της παιδικής ηλικίας αντιστοιχεί στην εκτεταμένη ποικιλία των λογοτεχνικών τεχνικών της *Πολιτείας*. Η αφηγηματική πλοκή της *Πολιτείας*, οι ιστορίες της μυθολογίας, ο έμμετρος πεζός λόγος, η απαγγελία, το χιούμορ και άλλα λογοτεχνικά σχήματα ισοδυναμούν με μια περιεκτική καλλιτεχνική επίθεση που σκοπεύει να διαμορφώσει την υποδοχή του επιχειρήματος και να κάνει τους αναγνώστες περισσότερο επιδεκτικούς στο βασικό προτρεπτικό σχέδιο. Η μεγάλη ποικιλία αυτών των σχημάτων, όχι λιγότερο από ό,τι η ποικιλία των χαρακτήρων οι οποίοι συμμετέχουν στη συζήτηση (εκτός από του Σωκράτη, κυρίως του Γλαύκωνα και του Αδείμαντου), προσφέρει πρόσβαση στο επιχειρήμα σε διαφορετικά είδη αναγνώστων.³⁰

29 M. Burnyeat, «Culture and Society in Plato's *Republic*», *The Tanner Lectures in Human Values* 20 (1999): 215-324, ιδίως 217-22, 236-63.

30 Burnyeat, «Culture and Society», ό.π., 293-95, Blondell, *The Play...*, ό.π. (σημ. 13), 245-50.

Δεύτερον, συζητώντας τη μιμητική (αναπαραστατική) τέχνη στο δέκατο βιβλίο και επεκτείνοντας το επιχείρημά του εναντίον του Ομήρου, ο Πλάτων καταδεικνύει τη βλάβη που επιφέρει στην πόλη και την ψυχή η ίδια η διαδικασία της ποιητικής μίμησης (595b-608b): η ποιητική μίμηση αυξάνει τη δεκτικότητα και την επιθυμία της ψυχής για καταστροφικές απολαύσεις (602b-606d).³¹ Αυτό όμως το κομμάτι του επιχειρήματος περιέχει επίσης τον υπαινιγμό ότι ο φιλόσοφος ενδιαφέρεται να τιθασειύσει τη συγκινησιακή δύναμη της μιμητικής τέχνης —στον πεζό λόγο— για τους δικούς του προτρεπτικούς και εκπαιδευτικούς σκοπούς (608a):

όσο όμως [η ποίηση] δεν είναι σε θέση να παρουσιάσει μια τέτοια απολογία, εμείς θα την ακούμε επαναλαμβάνοντας μέσα μας σαν ξόρκι (ἐπάδοντες) τούτο το επιχείρημα, που το διατυπώνουμε από φόβο μήπως πέσουμε πάλι σ' εκείνο τον έρωτα που μόνο σε μικρά παιδιά και στον πολύ κόσμο ταιριάζει.

Αναφορικά με την ιδιότητά της ως ξόρκι στα μάγια της ποίησης η Πολιτεία, δικαιωματικά ένα έργο μιμητικής τέχνης, μπορεί να ιδωθεί ως επική φιλοσοφική πεζογραφία: βασίζεται όχι στην ποιητική έμπνευση αλλά στη φιλοσοφική γνώση και εξουσία. Συνδέει τις απολαύσεις της μίμησης όχι με τις συμβατικές αξίες, αλλά με τις φιλοσοφικές. Δεν απευθύνεται στις απολαύσεις της επιθυμίας, αλλά στις απολαύσεις του λόγου.³² Εισάγεται στη δημόσια σφαίρα όχι για να αποκτήσει φήμη, αλλά για χάρη του κοινού καλού. Η Πολιτεία προκαλεί και σκοπεύει να υποσκελίσει τον Όμηρο, τον κυρίαρχο καλλιτέχνη της συγκινησιακής τέχνης,

- 31 Burnyeat, «Culture and Society», ό.π. (σημ. 29), 222-28, 276-324, ειδικά 318-24. Σχετικά με την άποψη του Πλάτωνα για τη μιμητική τέχνη, βλ. επίσης G. R. F. Ferrari, «Plato and Poetry», στο *The Cambridge History of Literary Criticism*, τόμος 1: G. A. Kennedy, επιμ., *Classical Criticism* (Cambridge, 1989), 92-148 Halliwell, *Aesthetics of Mimesis*, ό.π. (σημ. 7), 37-147.
- 32 Βλ. Πολιτεία 580e-587e, για τις διαφορετικές επιθυμίες των διαφορετικών μερών της ψυχής· πβ. επίσης Burnyeat, «Culture and Society», ό.π. (σημ. 29), 227-28.

των λαϊκών εικόνων και των συμβατικών αξιών. Κατ' αυτή την άποψη το τεράστιο, πρωτοφανές μήκος της *Πολιτείας* ταιριάζει με το μέγεθος των προτρεπτικών της σκοπών: όχι μόνο πλήρης υπεράσπιση της δικαιοσύνης και αποκατάσταση των βαθιά ριζωμένων πολιτισμικών αξιών αλλά και συμβολική εκτόπιση του ογκώδους σώματος της ποίησης από το κέντρο της πολιτισμικής κληρονομιάς. Ωστόσο, η *Πολιτεία* δεν ανταγωνίζεται τον Όμηρο στη δημόσια απήχηση· δεν επιζητά να κερδίσει έναν τέτοιο αγώνα και ποτέ δεν θα μπορούσε να το κάνει.

IV. Πώς ο προτρεπτικός σκοπός του Πλάτωνα αντανακλάται στο κείμενο και στο επιχείρημα της *Πολιτείας*;

Υπάρχει πρώτα απ' όλα η ουσία του επιχειρήματος του Σωκράτη αυτή καθ' εαυτήν, από την οποία τελικά εξαρτώνται τα πάντα. Εάν πρόκειται να γίνει αποδεκτό, το επιχείρημα για τη δικαιοσύνη πρέπει να είναι πειστικό. Η πειστικότητα όμως του επιχειρήματος του Σωκράτη δεν θα μελετηθεί περαιτέρω σε αυτό το σημείο, γιατί το ενδιαφέρον ερώτημα για το τι είναι προτρεπτικό στην *Πολιτεία* αφορά όχι αυτό καθ' εαυτό το επιχείρημα, αλλά τον τρόπο με τον οποίο είναι διαμορφωμένο το επιχείρημα ή το τι έκανε ο Πλάτων έτσι ώστε να καταστήσει το επιχείρημα, όπως είναι, όσο το δυνατόν πιο πειστικό στους αναγνώστες του. Δεύτερον, υπάρχει μια εξαιρετική διαύγεια, ζωντάνια και αληθοφάνεια, που δеляάζουν τον αναγνώστη στο να δώσει πολλή προσοχή στην περιγραφή του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη. Τρίτον, υπάρχουν τα εικονιστικά και τα αφηγηματικά σχήματα διασκορπισμένα σε όλο το επιχείρημα του Σωκράτη: η δίκαιη πόλη, η οποία δίνει τη δυνατότητα να δεις τη δικαιοσύνη της ψυχής με «πιο μεγάλα γράμματα» (368c-e)· η παρομοίωση (όμοιότης) του ήλιου (506e-509c) κι εκείνη της τετμημένης γραμμής (509d-511e)· η εικόνα (εικών) του πλοίου της πολιτείας (487e-488e), η εικόνα του σπηλαίου (514a-517b) και η εικόνα της ψυχής ως συνδυασμού ανθρώπου, λιονταριού και θηρίου με πολλά κεφάλια (588b-589b)· οι ζωηρές

περιγραφές του τιμοκρατικού, του ολιγαρχικού, του δημοκρατικού και του τυραννικού ανθρώπου (όγδοο βιβλίο), οι οποίες μέσα από αντίθεση αποδεικνύουν καταφανώς την ανωτερότητα του δίκαιου ανθρώπου· και ο μύθος του Ηρός (614b-621b).

Τα σχήματα αυτά ή υποκαθιστούν το επιχείρημα ή το συμπληρώνουν. Είναι ο πιο σύντομος δρόμος για τους αναγνώστες που δεν μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του γυμνού, ανόθευτου επιχειρήματος των αφηρημένων εννοιών. Η εικόνα του πλοίου της πολιτείας, για παράδειγμα, που δόθηκε ως απάντηση στον Αδείμαντο (487b-d), συμπληρώνει το επιχείρημα για το τι είναι ένας αληθινός φιλόσοφος, το οποίο δίνεται ως απάντηση στον πιο καλλιεργημένο Γλαύκωνα (485b-487a). Η παρομοίωση του ήλιου υποκαθιστά ένα επιχείρημα για το αγαθό, που ο Σωκράτης δεν μπορεί να δώσει τώρα, αλλά ελπίζει ότι θα μπορέσει να το δώσει σε μια άλλη περίπτωση (506e-507a).³³ Αυτά τα σχήματα αξιοποιούν τη συγκινησιακή δυναμική της μιμητικής τέχνης για να εμφυσήσουν όχι φιλοσοφική γνώση, αλλά φιλοσοφικές αξίες, και έτσι για να συμφωνήσουν με τους αποκαθαρμένους μύθους, τους ευχάριστους ρυθμούς και τα ευγενή ψέματα, που εμφυσούν όχι φιλοσοφική γνώση, αλλά φιλοσοφικές αξίες στους νέους, μελλοντικούς φύλακες της δίκαιης πόλης. Ενώ αυτά τα σχήματα στερούνται την αναγκαιότητα που επιβάλλει ο λόγος, για να αντισταθίσουν αυτή τη στέρηση, είναι ζωηρά, πρωτότυπα, αξιομνημόνευτα και κατέχουν αφηγηματική απήχηση — χαρακτηριστικά που προσπαθούν να πείσουν τους μη φιλοσοφικούς αναγνώστες περισσότερο από ό,τι η μονοτονία ενός επιχειρήματος που δεν μπορούν να κατανοήσουν.³⁴ Τα σχήματα αυ-

33 Λίγα είναι γνωστά για τη διάλεξη του Πλάτωνα «περί του αγαθού» (Αριστόξενος, *Αρμονικά στοιχεία*, 2.39-30 da Rios = Αριστοτέλης, *Περί του αγαθού*, *testimonia*, Ross).

34 Για τον προτρεπτικό σκοπό των μύθων του Πλάτωνα, βλ. G. W. Most, «Platons exoterische Mythen», στο M. Janka and C. Schäfer, επιμ., *Platon als Mythologe. Neue Interpretationen zu den Mythen in Platons Dialogen* (Darmstadt, 2002), 7-19· J. Annas, «Plato's Myths of Judgement», *Phronesis* 27 (1982): 119-43.

τά δεν είναι χωρίς επίδραση ούτε στους φιλοσοφικά καλλιεργημένους αναγνώστες, οι οποίοι πιθανώς δεν μένουν ανεπηρέαστοι από τη ρητορική λογοτεχνία.

Υπάρχει μία προτρεπτική στιγμή στην *Πολιτεία*, που πηγαιίνει πέρα από αυτά τα εμφανή ρητορικά σχήματα, και αξίζει τον κόπο να μελετηθεί με λεπτομέρεια. Στο πέμπτο βιβλίο ο Σωκράτης μιλάει για τρία κύματα που φοβάται ότι θα κατακλύσουν τους συνομιλητές (457a-c, 472a, 473c-d): την κοινή εκπαίδευση γυναικών και ανδρών, την κοινοκτημοσύνη γυναικών και παιδιών και —το μεγαλύτερο κύμα— τους φιλοσόφους-βασιλείς. Τα χαρακτηριστικά αυτά της δίκαιης πόλης έπονται του επιχειρήματος που την εισάγει.³⁵ Είναι όμως κύματα, γιατί είναι τόσο «πολύ παράδοξα» (473e) που ακόμη και συνομιλητές τόσο συμπαθητικοί και έξυπνοι όπως ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος πιθανόν να τα εύρισκαν γελοία και απαράδεκτα. Η απάντηση του Σωκράτη στην πρόκληση που τέθηκε από τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο στο δεύτερο βιβλίο και μάλιστα το βασικό προτρεπτικό σχέδιο του Πλάτωνα έχουν αβέβαιη έκβαση: εάν η δίκαιη πόλη είναι απλά μία φαντασίωση που δεν γεννά ομοιότητα με τη ζωή όπως αυτή βιώνεται —όχι κάτι περισσότερο από μια «ευχή» όπως λέει ο Σωκράτης (450d)—, τότε πώς μπορούν ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος να περιμένουν να βρουν στη δικαιοσύνη το αγαθό που υπερέχει όλων των άλλων αγαθών που σαφώς διατίθενται σε αυτή τη ζωή; Ο Σωκράτης αφήνει την αγωνία του να εκφραστεί: πέρα από τη μεταφορά των κυμάτων, που την τοποθετεί σε μία εκτεταμένη προδιόρθωση —το ρητορικό χαρακτηριστικό που χρησιμοποιείται για να προλάβει ένα εμπόδιο—, ο Σωκράτης και οι συνομιλητές πρώτα αμφιταλαντεύονται ως προς τη δική του ετοιμότητα να επιτε-

35 «...ότι έχουμε φθάσει εδώ αναζητώντας τι λογής πράγμα είναι η δικαιοσύνη και τι η αδικία» (472b). Ο Σωκράτης παρουσιάζει τα συγκεκριμένα επιχειρήματα που αποδεικνύουν την ωφελιμότητα αυτών των χαρακτηριστικών της δίκαιης πόλης, μόνον αφού έχει προειδοποιήσει τους συνομιλητές του ότι θα δεχτούν την επίδραση των κυμάτων: κοινή εκπαίδευση αντρών και γυναικών (451d-457c), κοινοκτημοσύνη γυναικών και παιδιών (457d-465d), φιλόσοφοι-βασιλείς (474b-541b).

θεί στην κρίση και ως προς τη δική τους ετοιμότητα να την αντιμετωπίσουν (449b-451b, 457d), κι έπειτα ο ίδιος δεν αποκαλύπτει παρά μόνο βαθμιαία όλη τη δύναμη της δυσκολίας, ώσπου πια δεν μπορεί να περιμένει, και τελικά ανακοινώνει με δραματικό τρόπο τους φιλοσόφους-βασιλείς (472a-473e).

Οι ρυθμίσεις για τις γυναίκες, τα παιδιά και τους κυβερνήτες που απαιτεί το επιχείρημα για τη δικαιοσύνη είναι ασύμβατες προς τις συμβατικές αξίες (του τέταρτου αιώνα στην Ελλάδα) για την ανθρώπινη φύση, και αυτή η ασυμβατότητα είναι που δημιουργεί την απειλή που θέτουν τα κύματα. Αλλά ο Σωκράτης δεν απειλείται. Πεισμένος από το επιχείρημα ότι οι προκείμενες ρυθμίσεις είναι κατάλληλες για τη δίκαιη πόλη, δεν θα αμφισβητήσει τη σοφία τους, ούτε θα διστάσει να τις αποδεχθεί απλά επειδή συγκρούονται με τις κρατούσες συμβάσεις. Κατ' αυτή την άποψη, όμως, ο Σωκράτης είναι μοναδικός: είναι στη φύση του να ακολουθεί γαλήνια το επιχείρημα, οπουδήποτε και αν αυτό οδηγεί, και να αντιδρά ατάραχα σε οτιδήποτε απαιτεί. Η σύμβαση, όσο καλά εδραιωμένη και αν είναι, για τον ίδιο δεν σημαίνει τίποτα.³⁶ Τα πράγματα είναι διαφορετικά για τους συνομιλητές, οι οποίοι δεν απορρίπτουν εύκολα τις κρατούσες συμβάσεις. Αντιμέτωποι με ένα ριζοσπαστικό ρήγμα ανάμεσα στο επιχείρημα και στις καλά εδραιωμένες πεποιθήσεις τους, μπορεί να αμφισβητούν το επιχείρημα, χωρίς να έχει σημασία πόσο πειστικό θεωρείται από μόνο του.³⁷ Είναι ταιριαστό ο Πλάτων να διανθίζει αυτή τη στιγ-

36 Έκδηλο σε ολόκληρο το έργο του Πλάτωνα, αλλά περισσότερο στην *Απολογία*, στον *Κρίτωνα* και στον *Φαίδρο*, όπου έχει σημασία για τη ζωή του Σωκράτη εάν πιστεύει ή όχι στο ίδιο του το επιχείρημα, το οποίο αντιτίθεται στις συμβάσεις.

37 Η πιθανότητα να αμφισβητήσουν οι συνομιλητές το επιχείρημα εκφράζεται στα 450c-d, 457d, 473c. Ο Gaiser, *Protreptik und Paränese bei Platon* (Στουτγάρδη, 1959), 150-96, εξετάζει έναν αριθμό περιπτώσεων στον Πλάτωνα που αποτελούν παράδειγμα αυτού που ο ίδιος ορίζει ως «άπιστία - Gefahr» (κίνδυνο αμφισβήτησης του επιχειρήματος), φαινόμενο που ο Πλάτων απεικονίζει με μια ποικιλία αιτιών, συνειπιών και θεραπειών. Η απροθυμία να ενστερνιστεί κανείς ό,τι εμφανίζεται ως πειστικό επιχείρημα δεν είναι παράλογη, και πόσω μάλλον κατά την πα-

μή με εκδηλώσεις συναισθήματος και με δραματική ένταση, επειδή έτσι εγείρει ένα βασικό πρόβλημα του προτρεπτικού λόγου: εάν οι συνομιλητές —και ο αναγνώστης— καταλάβουν την εγκυρότητα του επιχειρήματος του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη, αλλά είναι απρόθυμοι να το δεχτούν επειδή τους φαίνεται αφάνταστα υπερβολικό, πώς μπορούν αυτοί —οι συνομιλητές και ο αναγνώστης— να ενθαρρυνθούν να ξεπεράσουν την απροθυμία τους και να αποδεχθούν το επιχείρημα έτσι κι αλλιώς; Μετά από όλα αυτά, το θέμα ολόκληρου του εγχειρήματος δεν είναι απλώς να μάθουν την αλήθεια για τη δικαιοσύνη, αλλά να τη γνωρίσουν και να τη ζήσουν.³⁸ Αυτό είναι ένα πρόβλημα της βούλησης, και η κατάλληλη αντιμετώπισή του γίνεται μέσα από τη ρητορική.

Η απόδειξη του Σωκράτη ότι η δίκαιη πόλη δεν είναι μια φαντασίωση αλλά μια πραγματική αν και αναγκαστικά απομακρυσμένη πιθανότητα (473b-502c) είναι μέρος της απάντησης σε αυτό το πρόβλημα. Μόνο όμως μέρος: η ανησυχία του Σωκράτη για τα κύματα και η ίδια η φύση της μεταφοράς υποδηλώνουν ότι αυτό που απειλεί το επιχείρημα είναι ένα συναίσθημα ή ίσως μια διαίσθηση ότι οι φιλόσοφοι-βασιλείς είναι απλά παράλογοι. Ανάμεσα στους αναγνώστες του Πλάτωνα, αυτό το συναίσθημα μάλλον θα ενισχυόταν παρά θα κατευναζόταν από ένα ακόμη επιχείρημα. Ο Γλαύκων αναφέρει τη σφοδρή εναντίωση που θα πυροδοτήσει η πρόταση του Σωκράτη (473e-474a). Ο Αδείμαντος παρατηρεί ότι η λαϊκή δυσπιστία για το επιχείρημα θα ενισχύσει την αντίσταση του κοινού, ακόμη και στα καλά επιχειρήματα για την πολιτική χρησιμότητα του φιλοσόφου (487b-d).³⁹ Το

ρουσία του Σωκράτη, όπου τα επιχειρήματα συχνά δεν γίνονται πειστικά και αποτελούν πάντα αντικείμενο προς επανεξέταση, όπως το 2ο βιβλίο της *Πολιτείας*, που επαναφέρει το επιχείρημα ενάντια στην αδικία που προσφέρεται από το 1ο βιβλίο.

38 Πβ, το σχόλιο του Σωκράτη για την ιστορία του Ηρόδ στο τέλος της *Πολιτείας*: «Θα μπορούσε να μας σώσει κι εμάς, εάν την πιστέψουμε» (621c).

39 Μια γενική εντύπωση για το πώς η αθηναϊκή κοινή γνώμη θα έβλεπε τους φιλοσόφους-βασιλείς μπορεί επίσης να αποκομισθεί από τις *Νεφέλες* του Αριστοφάνη, στις οποίες ο Σωκράτης παρωδείται αμείλικτα ως πρότυπο άχρηστου φιλοσόφου και ψευδο-επιστήμονα.

έργο του Πλάτωνα δεν ήταν να μεταφέρει απλώς ένα αντεπιχείρημα, αλλά επίσης ένα αντί-συναίσθημα, ότι οι φιλόσοφοι-βασιλείς είναι, ή τουλάχιστον θα μπορούσαν να είναι, φυσικοί.⁴⁰ Η εικόνα του σπηλαίου (514a-521a) συνεισφέρει σημαντικά σε αυτό το έργο. Η εικόνα του σπηλαίου παρουσιάζει τις συμβατικές αξίες (σύμφωνα με τις οποίες οι φιλόσοφοι-βασιλείς είναι παράλογοι) σαν αφύσικες, και επεξηγεί το γεγονός ότι η μη φυσικότητα αυτών των αξιών έχει περάσει γενικά απαρατήρητη. Η εικόνα του σπηλαίου επίσης αναπαριστά την απόκτηση των φιλοσοφικών αξιών (σύμφωνα με τις οποίες οι φιλόσοφοι-βασιλείς είναι κατάλληλοι) ως μια φυσική διαδικασία, παρόμοια με την υγιή αν και κάποιες φορές επώδυνη φυσική διαδικασία της εξόδου προς το φως και τον αέρα, της εγρήγορης και της όξυνσης των δυνάμεων της αντίληψης.

Αυτή όμως η στιγμή του προτρεπτικού έχει και μια άλλη διάσταση, που απευθύνεται όχι στους συνομιλητές αλλά μόνο στον αναγνώστη. Ο τρόπος με τον οποίο ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος αντιδρούν στα κύματα και καταλήγουν αληθινού πιστοί λειτουργεί ως κάτι που θα μπορούσε να οριστεί ως επιδεικτική προτρεπτική (κατά την επιδεικτική ρητορική). Και μόνο βλέποντας τους αθηναίους ευγενείς που καταλήγουν να αποδεχθούν τη φυσικότητα των φιλοσόφων-βασιλέων (μαζί με τις υπόλοιπες αντισυμβατικές αξίες της φιλοσοφίας) ο αναγνώστης μπορεί να νιώσει ή, το λιγότερο, να φανταστεί ότι πιθανόν και ο ίδιος είναι σε θέση να αντισταθεί στα κύματα και να αποδεχθεί τους φιλοσόφους-βασιλείς ως φυσικούς. Το έδαφος προετοιμάζεται όταν ο Πλάτων δημιουργεί όλη τη λογοτεχνική αναστάτωση —τη μεταφορά των κυμάτων, τις ανάγλυφες εντάσεις, την υπολογισμένη καθυστέρηση— που προηγούνται της ανακοίνωσης των φιλοσόφων-βασιλέων. Η αναστάτωση εγγυάται στον μη φιλοσοφικό αναγνώστη ότι η δική του σοβαρά δύσπιστη αντίδραση δεν είναι ανάρμοστη και ότι δεν αγνοείται. Ωστόσο, αφότου ο Γλαύκων παραδέχεται ότι πολλοί άνθρωποι θα αντιδράσουν σθεναρά στην έννοια

40 Πβ. το «ξόρκι» της Πολιτείας 608a, που συζητήθηκε παραπάνω.

των φιλοσόφων-βασιλέων (473e-474a), το ότι ο ίδιος και ο Αδείμαντος ακούν ήρεμα τον Σωκράτη, ακολουθούν το επιχείρημα και, τελικά, αν και με λίγη δυσκολία, το ενστερνίζονται, έρχεται σαν γαλήνια έκπληξη.

Οι φιλοσοφικά καλλιεργημένοι αναγνώστες της *Πολιτείας* βρίσκουν συχνά τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο, σε αυτό και σε άλλα σημεία του διαλόγου, υπερβολικά ανεπαρκείς στις κριτικές τους ικανότητες, υπερβολικά έτοιμους να συμφωνήσουν με το επιχείρημα του Σωκράτη, και επομένως αναποτελεσματικούς ως συντρόφους στη διαλεκτική.⁴¹ Ο Γλαύκων όμως και ο Αδείμαντος υπηρετούν έναν διαφορετικό σκοπό. Παρόλο που ενδιαφέρονται για τη φιλοσοφία, οι ίδιοι δεν είναι φιλόσοφοι. Είναι επαρκώς συμβατικοί στις αξίες τους, ώστε ο Σωκράτης να έχει λόγο να ανησυχεί για το πώς θα αντιδράσουν στα κύματα. Εκθέτουν συμβατικές απόψεις για την πολυτέλεια (372d) και για την ευτυχία (419a). Αφού ο Σωκράτης ολοκληρώσει το επιχείρημά του ότι η δικαιοσύνη πάντα αποδίδει (τέλος του ένατου βιβλίου), προσθέτει μία επίδειξη των καλών συνεπειών της δικαιοσύνης (608c-614a), μία συλλογιστική πορεία που προσελκύει τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο όχι ως φιλοσόφους αλλά ως άνδρες του κόσμου. Πράγματι, όπως αποδείχθηκε από την ισχυρή τους πρόκληση στον Σωκράτη στο δεύτερο βιβλίο, ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος δείχνουν επαρκώς κριτικό πνεύμα ώστε να κάνουν τον Σωκράτη να επενδύσει στο να τους μεταστρέψει και στο να δώσει στους αναγνώστες την εντύπωση ότι η μεταστροφή τους είναι ένα σημαντικό επίτευγμα. Όμως ούτε η κριτική τους στάση ούτε οι αντιστάσεις που προβάλλουν δεν τους επιτρέπουν να κερδίσουν τη μάχη με τον Σωκράτη.

Ας δούμε την αντίθεση προς τους απορητικούς διαλόγους του Πλάτωνα, στους οποίους οι συνομιλητές του Σωκράτη απομένουν αβέβαιοι για το τι, εάν υπάρχει κάτι, έχει αποδειχθεί σχετικά με οποιοδήποτε ερώτημα. Στον *Γοργία* για παράδειγμα, αν και ο Καλλικλής για μια στιγμή αμφιταλαντεύεται (513c-d), αρνείται

41 Blondell, *The Play...*, ό.π. (σημ. 13), 210.

να δεχθεί τις ριζοσπαστικές απόψεις του Σωκράτη για τη δικαιοσύνη, παρόλο που αυτές έχουν διασφαλιστεί, όπως λέει ο Σωκράτης, σιδηροίς και άδαμαντίνις λόγους (508e-509a). Τα παραδείγματα εύκολα πολλαπλασιάζονται: αυτοί οι διάλογοι αποδεικνύουν την κριτική ικανότητα που υπάρχει και την καλλιεργούν στον αναγνώστη, προβάλλοντας μία σαφή φιλοσοφική προτεραιότητα. Δεν είναι όμως τόσο σαφές σε αυτούς τους διαλόγους εάν το χάσμα μεταξύ φιλοσοφίας και μη φιλοσόφων μπορεί να γεφυρωθεί. Κάποιοι χαρακτήρες σε αυτούς τους διαλόγους κεντρίζονται από τη φιλοσοφία. Κάποιοι απωθούνται. Θα λέγαμε ότι κανείς δεν μεταστρέφεται. Ενώ η συμπάθεια για το σχέδιο του Σωκράτη που κατατίθεται από τον Γλαύκωνα και τον Αδείμαντο στην Πολιτεία παρεμποδίζει τις κριτικές τους ικανότητες, είναι αυτή που επιτρέπει στον Πλάτωνα να αποδείξει ότι το προτρεπτικό του εγχείρημα είναι όπως η δίκαιη πολιτεία η ίδια, όχι μια φαντασίωση, αλλά κάτι εντελώς εφικτό, όσο απόμακρο κι αν φαίνεται. Ο Γλαύκων και ο Αδείμαντος δεν είναι και δεν γίνονται φιλόσοφοι στην πορεία της Πολιτείας. Παραδίδονται όμως στην εξουσία της φιλοσοφίας και το κάνουν αυτό για τους σωστούς λόγους, αποβαίνοντας έτσι υποδειγματικοί για τους αναγνώστες του Πλάτωνα στη δημόσια σφαίρα.

Μετάφραση: Μάνια Μεζίτη

Για τις κριτικές τους παρατηρήσεις θα ήθελα να ευχαριστήσω τους John Ferrari, Peter Mack, Rachel Zuckert, Jeffers Huyck, Ryan Balot, Chris Carey και Χλόη Μπάλλα.